

Tekmeria

Vol 10 (2011)

γεγεννησθαι. μνησεται ουν απο μετοικων τε τιων και ακο-
 λουθων περι μεν των Ερωων ουδεν, άλλων δε αγαλμάτων
 περικοπαί τινες πρότερον από νεωτέρων μετά παιδιάς και
KENTRON EΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ • ΕΘΝΙΚΟΝ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
 CENTRE DE RECHERCHE DE L'ANTIQUITE GRECQUE ET ROMAINE
 FONDATION NATIONALE DE LA RECHERCHE SCIENTIFIQUE ποιείται εν
 οκκίαις εφ' ὄρει τῶν και τοῦ τελευτησάντων ἐπιτηϊωντο. και
 αὐτὰ ὑπολαμβάνοντες οἱ μάλιστα τῷ Ἀλκιβιάδῃ ἀχθόμενοι
 ἐμποδῶν ὄντι σφίσι μὴ αὐτοῖς τοῦ δήμου βεβαίως προστάται,
 και νομισαντες, εἰ αὐτὸν ἐξελάσειαν, πρώτοι ἂν εἶναι, ἐμεγά-
 λυνον και ἐβόων ἐπὶ τὸν δήμον καταλύσει τά τε μυστικά και
 ἡ τῶν Ερωων τριετία. **Τεκμήρια** εἶη αὐτῶν ὅτι οὐ
 μετ' ἐκείνου ἐπράχθη, ἐπιλεγοντες τεκμήρια τὴν ἄλλην αὐτοῦ
 ἐς τὰ ἐπιτηδεύματα οὐ δημοτικὴν παρανομίαν. ὁ δ' ἐν τε
ΣΥΜΒΩΛΕΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΡΩΜΑΙΚΟΥ
 ΚΟΣΜΟΥ • CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE GREEK
 AND ROMAN WORLD • CONTRIBUTION A L'HISTOIRE DU
 MONDE GREC ET ROMAIN • BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE
 DER GRIECHISCHEN UND RÖMISCHEN WELT και ἐτοιμος ἦν
 πρὶν ἐκπεῖν ἡ ἀσμένος ἦν (ἦδη
 γὰρ και τὰ τῆς παρασκευῆς ἐπεποριστο), και εἰ μὲν τούτων
 τι εἴργαστο, δίκην δοῦναι, εἰ δ' ἀπολυθείη, ἄρχειω. και
 ἐπεμαρτύρητο μὴ ἀπόντος περὶ αὐτοῦ διαβολὸς ἀποδέχσθαι,
 ἀλλ' ἦδη ἀποκτείνειω, εἰ δ' αὖτις διαγνώσι, πέμπειω αὐτὸν ἐπὶ
 μὴ μετὰ τοιαύτης αἰτίας, **10** τοσοῦτφ στρατεύματι. οἱ δ' ἐχθροὶ δεδιότες τό τε στρατεύμα
 μὴ εὖνον ἔχη, ἦν ἦδη ἀγωνίζηται, ὅ τε δήμος μὴ μαλα-
 κίζηται θεραπέων ὅτι δι' ἐκείνον οἱ τ' Ἀργεῖοι ξυνεστράτεον
 και τῶν Μαντινέων τινές, ἀπέτρεπον και ἀπέσπενδον, άλλους
 ῥήτορας ἐνιέντες οἱ ἔλεγον ὡν μὲν πλείν αὐτὸν και μὴ
ΑΘΗΝΑ 2011 κατασχεῖν τὸ
DIFFUSION DE BOCCARD - 11, RUE DE MEDICIS, 75006 PARIS θαι ἐν ἡμέραις
 ῥηταῖς, βουλόμενοι ἐκ μείζονος διαβολῆς, ἦν ἐμελλον ῥῆον
 αὐτοῦ ἀπόντος ποριεῖν, μετάπεμπτον κομισθέντα αὐτὸν ἀγω-
 νίσασθαι. και ἔδοξε πλείν τὸν Ἀλκιβιάδην.
 Μετὰ δὲ ταῦτα θέρουσ μεσοῦντος ἦδη ἡ ἀναγωγὴ ἐγίγνετο

Μιά νέα τιμητική ἐπιγραφή τῶν ἐφήβων ἀπὸ τὰ Καλίνδοια

ΗΛ. Κ. ΣΒΕΡΚΟΣ, Κ. ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ

doi: [10.12681/tekmeria.274](https://doi.org/10.12681/tekmeria.274)

To cite this article:

ΣΒΕΡΚΟΣ Η. Κ., & ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ Κ. (2011). Μιά νέα τιμητική ἐπιγραφή τῶν ἐφήβων ἀπὸ τὰ Καλίνδοια. *Tekmeria*, 10, 185–211. <https://doi.org/10.12681/tekmeria.274>

Μιά νέα τιμητική έπιγραφή τῶν ἐφήβων ἀπὸ τὰ Καλίνδοια*

1. Εἰσαγωγή

Ἀπὸ τὴ μακεδονικὴ πόλη Καλίνδοια προέρχεται ἕνας σχετικὰ μεγάλος ἀριθμὸς ἐπιγραφῶν, ὀρισμένες ἐκ τῶν ὁποίων, ὅπως π.χ. τὸ τιμητικὸ φήγισμα γιὰ τὸν Ἀπολλώνιο, γιὸ τοῦ Ἀπολλωνίου,¹ εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὲς γιὰ τὴν ἱστορία τῆς πόλης κατὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ. Μὲ βάση τριάντα μίᾱ ἐπιγραφές, γνωστὲς μέχρι τὸ 1996, οἱ Μ. Β. Χατζόπουλος καὶ Λ. Δ. Λουκοπούλου συν-τάξαν τὴν προσωπογραφία τῶν Καλινδοίων, ἀποτελούμενη ἀπὸ 477 πρόσωπα.² Ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ποὺ διενεργεῖται ἀπὸ τὸ 2003 στὸ κέντρο τῆς ἀρχαίας πόλης καὶ ἰδιαίτερα στὸ χῶρο τοῦ Σεβαστείου, στοὺς πα-

* Χρήσιμες ὑποδείξεις ὀφείλουμε στὸν ἐπίκ. καθηγητὴ Γ. Ἄ. Σουρῆ, στὸν ἀναπλ. καθηγητὴ Π. Μ. Νίγδελη καὶ στὸν καθηγητὴ Ἄ. Χανιώτη. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς συντομογραφίες τοῦ *SEG* χρησιμοποιοῦνται οἱ ἀκόλουθες: Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches I-II*; Μ. Β. Hatzopoulos – Λ. Δ. Loukopoulou, *Recherches sur les marches orientales de Teménides (Anthémonte-Kalindoia) Ière-IIe partie* («Μελετήματα» 11· Ἀθήνα 1992/1996). Papazoglou, “Structures”: F. Papazoglou, “Structures ethniques et sociales dans les régions centrales des Balkans à la lumière des études onomastiques”, στὸ: D. M. Pippidi (ἐκδ.), *Actes du VIIe congrès international d’épigraphie grecque et latine* (Βουκουρέστι-Παρίσι 1979) 153-169. Papazoglou, “Stèles”: F. Papazoglou, “Les stèles éphébiques de Stuberra”, *Chiron* 18 (1988) 233-270. Σισμανίδης, “Σεβαστεῖον”: Κ. Σισμανίδης, “Τὸ οἰκοδομικὸ συγκρότημα τοῦ Σεβαστείου τῶν Καλινδοίων (Χῶροι Α-Ε)”, στὸ: Π. Ἀδάμ-Βελῆνη (ἐπιμ.), *Καλίνδοια. Μιά ἀρχαία πόλη στὴ Μακεδονία* (Θεσσαλονίκη 2008) 124-168. Σισμανίδης, “Λατρεία”: Κ. Σισμανίδης, “Ἡ λατρεία ἄλλων θεῶν”, *αὐτόθι*, 169-185.

1. Κ. Α. Σισμανίδης, “Τιμητικὸ φήγισμα ἀπὸ τὸ Καλαμωτὸ Λαγκαδᾶ”, *AE* 1983 [1985] 75-84 (=SEG XXXV 744, *Bull.épigr.* 1987, 688), Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches I*, 77-80 ἀρ. K2 καὶ SEG XLII 579, XLV 767, XLVI 754.

2. Γιὰ τὶς ἐπιγραφές βλ. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches I*, 74-122, K1-K31 (=SEG XLII 578-607, *Bull.épigr.* 1993, 365, *Ann.épigr.* 1992, 1525-1526). Βλ. ἐπίσης σχετικὰ SEG XLV 766-769, 771, XLVI 754-756, *Bull.épigr.* 1995, 427, *Bull.épigr.* 1999, 362.

ρακείμενους χώρους και στο βουλευτήριο ἔφερε στο φῶς νέα ἐπιγραφικά εὐρήματα, τὰ ὁποῖα προσθέτουν νέα στοιχεῖα γιὰ τὴν παρουσία καὶ τὴ δράση τόσο τῶν ἤδη γνωστῶν ὅσο καὶ ἄγνωστων μέχρι τώρα προσώπων.

Γιὰ τὰ ἤδη γνωστὰ πρόσωπα προκύπτουν τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα: Ἡ Φλαουία Μύστα, γνωστὴ ἀπὸ μία ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία χρηματοδότησε τὴν κατασκευὴ ἑνὸς βωμοῦ σὲ κάποιον ναό,³ μὲ βάση μία ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 86/87 μ.Χ. ἡ ἴδια καὶ τὰ τέκνα της, Φλαοῦιοι Εἰσιδῶρος καὶ Μύστα νεωτέρα, ἐξορκίζουν τοὺς πολῖτες τῆς πόλης στὴν τύχην τῶν Σεβαστῶν (ἐνευχόμεθα τὴν τῶν Σεβαστῶν τύχην τοῖς πολεῖταις ἡμῶν) προκειμένου νὰ φροντίζουν (πρόνοιαν ποιεῖσθαι) τὸν ναὸ τῶν αὐτοκρατόρων, ὃν κατασκευάσαμεν ἐκ θεμελίων.⁴ Ὁ Κότυς, γιὸς τοῦ Σωπάτρου, γνωστὸς μέχρι τοῦδε ἀπὸ τὴν ἀνάθεση τιμητικοῦ ἀγάλματος γιὰ τὸν φίλο του Μητροδῶρο, γιὸ τοῦ Ἀπολλωνίου,⁵ ἀνήγειρε, σύμφωνα μὲ μία ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 88/89 μ.Χ., μαζί μὲ τὸν ἀδελφὸ του Ἀρριδαῖο (ἱερέα τοῦ Διός, τῆς Ρώμης καὶ τοῦ αὐτοκράτορος) καὶ τὸ γιὸ του Σώπατρο τὴν ἐξέδραν καὶ τὸ βουλευτήριον καὶ τὴν στοάν.⁶ Ὁ Σώπατρος Κότυος ἀναφέρεται ἐπίσης σὲ ἀποσπασματικὰ σωζόμενα τιμητικὰ φήφισμα τῶν νέων τῆς πόλεως.⁷ Ἄν ἡ Στρατῶ, κόρη τοῦ Ἀρριδαίου, ποὺ μαρτυρεῖται σὲ ἀναθηματικὴ στή θεὰ Δήμητρα ἐπιγραφή τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.

Γιὰ τὴν προσωπογραφία τῆς πόλης βλ. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 174-193, *SEG* XLVI 752, *Bull.épig.* 1997, 397, *Ann.épig.* 1996, 1373.

3. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 84-85 ἀρ. K6 = *SEG* XLII 588. Βλ. ἐπίσης Σισμανίδης, «Σεβαστεῖον», 154, ἀρ. 24.

4. Κ. Σισμανίδης, “Ἡ συνέχεια τῆς ἔρευνας στοὺς Σεβαστεῖο τῶν Καλινδοίων”, *AEMΘ* 18 (2004) [2006] 217-218, 224 πίν. 12 (= *Ann.épig.* 2004, 1329, *Bull.épig.* 2006, 253, *SEG* LIV 606), Σισμανίδης, “Σεβαστεῖον”, 152-153 ἀρ. 23 καὶ πρόσφατα Γ. Ἀ. Σουρῆς, “Ἐπικλήσεις στὴν τύχην τῶν αὐτοκρατόρων σὲ ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴ Μακεδονία”, στο: Στ. Δρούγου *et alii* (ἐπιμ.), *Κεράτια φιλίας. Τιμητικὸς τόμος γιὰ τὸν Ἰωάννη Τουράτσογλου*. Τόμ. Β': Ἐπιγραφικὴ – Ἀρχαιολογία – Varia (Ἀθήνα 2009) 127.

5. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 85 ἀρ. K7 = *SEG* XLII 589.

6. Κ. Σισμανίδης, “Ὁ χώρος E στοὺς συγκρότημα τοῦ Σεβαστεῖο τῶν Καλινδοίων”, *AEMΘ* 20 (2006) [2008] 253-254, 260 πίν. 5 [= *Bull.épig.* 2008, 338 (2), *Ann.épig.* 2006, 1325], Σισμανίδης, “Σεβαστεῖον” 164-165 ἀρ. 32. Σύμφωνα μὲ τὸν Μ. Β. Χατζόπουλο, *Bull.épig.* 2008, 338 ὁ Ἀρριδαῖος Σωπάτρου “est peut-être le père de l'épèbe Ariston (Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 89 ἀρ. K9, στ. 65: Ἀρίστων Ἀρριδαίου) et de Strattò, qui dédia une stèle ornée d'un paire d'oreilles en relief à Déméter”. Μὲ βάση τὰ μέχρι τοῦδε στοιχεῖα ἡ ἄποψη αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ τεκμηριωθεῖ. Βλ. σχετικὰ καὶ κατ. σημ. 8.

7. Σισμανίδης (σημ. 6), 256-257, 261 πίν. 6 [= *Bull.épig.* 2008, 338 (1)], Σισμανίδης “Σεβαστεῖον”, 162-163 ἀρ. 31. Τὸ ὄνομα Σώπατρος ἀναφέρεται καὶ σὲ μία ἐπιτάφια στήλη τοῦ β' μισοῦ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ., Σισμανίδης (σημ.6), 256-257, 261 πίν. 7 [= *Bull.épig.*

ταυτίζεται με τὴ μητέρα τοῦ Ἀπολλωνίου, γιοῦ τοῦ Ἀπολλωνίου, γνωστοῦ ἀπὸ τὸ τιμητικὸ ψήφισμα τοῦ ἔτους 1 μ.Χ. (βλ. σημ.1 στ. 44),⁸ δὲν μπορεῖ νὰ τεκμηριωθεῖ.

Στὰ ἤδη γνωστὰ πρόσωπα θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν ἡ Λάνασα, κόρη τοῦ Μενάνδρου, ἡ ὁποία ἀνήγειρε μία ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή στὴ Νανέα,⁹ ὁ Σώπατρος, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται σὲ ἀποσπασματικὰ σωζόμενη ἐπιτύμβια στήλη τοῦ β' μισοῦ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.,¹⁰ τὸ ζεῦγος Γλαυκίας καὶ Μακεδονία, ποὺ μαρτυροῦνται σὲ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τοῦ 2ου/3ου αἰ. μ.Χ.,¹¹ ὁ Μεγιστίων, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποῖου ἀναγράφεται σὲ μαρμαρίνη βάση ἀγάλματος,¹² οἱ κοροπλάστες Μάξιμος καὶ Ἀπελλῆς, ὁ ἰδιοκτήτης ἐργαστηρίου πλίνθων Βεΐθους¹³ καὶ ὁ Παρνασός, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποῖου ἀναφέρεται σὲ πήλινο πλακίδιο μετὰ παράσταση Ἑρμῆ καὶ Νίκης.¹⁴

2. Ἡ νέα ἐπιγραφή

Ἡ ἐπιγραφή ποὺ δημοσιεύεται κατωτέρω προέρχεται ἀπὸ τὸ συγκρότημα τοῦ Σεβαστείου (Χῶρος ΣΤ). Πρόκειται γιὰ πλάκα ἀπὸ λευκὸ χονδρόκοκκο μάρμαρο ἀποτελούμενη ἀπὸ δύο συνανήκοντα τμήματα, ἀποκεκρουμένη διαγωνίως στὸ κάτω ἀριστερὸ τμήμα της. Ἀποκεκρουμένη εἶναι καὶ ἡ πάνω ἀριστερὴ γωνία. Στὴν πρόσθια ὄψη διαμορφώνεται πλάισιο (Εἰκ. 1). Ἡ πίσω πλευρὰ

2008 338 (3)] καὶ Σισμανίδης, “Σεβαστεῖον”, 166 ἀρ. 33. Ἀπὸ τὰ ἔγχη τῶν γραμμάτων τοῦ πατρωνύμου τοῦ Σωπάτρου δὲν φαίνεται πιθανὴ ἢ ταύτισή του μετὰ τὸν Σώπατρο Κόττος.

8. Κ. Σισμανίδης – Ἀν. Κεραμάρης, “Ἀνασκαφὴ στὸ Καλαμωτὸ Θεσσαλονίκης”, *ΑΕΜΘ* 6 (1992) [1995] 399, Κ. Σισμανίδης, *ΑΔ* 46 (1991) [1996] *Χρον.* Β2, 293 πίν. 112 (*Bull. épigr.* 1996, 267· 1997, 399, *SEG* XLV 770). Γιὰ τὴν ἐπιγραφή βλ. ἐπίσης Σ. Πινηγάτογλου, “Ἡ λατρεία τῆς θεᾶς Δήμητρας στὴν ἀρχαία Μακεδονία”, *Ἀρχαία Μακεδονία* 6 (1996) [1999] 912 καὶ πρόσφατα Σισμανίδης, “Λατρεία”, 181 ἀρ. 46. Πρβλ. καὶ σημ. 6.

9. Σισμανίδης, “Λατρεία”, 184 ἀρ. 48, *Bull. épigr.* 2008, 338 (1ος αἰ. π.Χ.).

10. Βλ. ἄνωτ. σημ. 7.

11. Ἡ. Σβέρκος – Κ. Σισμανίδης, “Δύο ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα ἀπὸ τῆς Μακεδονίας”, *ΤΕΚΜΗΡΙΑ* 6 (2001) [2002] 61-68 (= *SEG* LI 824, *Bull. épigr.* 2003, 370).

12. Κ. Σισμανίδης (σημ.6), 249 καὶ 260 εἰκ. 4. “Ἀν καὶ ἡ ἀνάγνωσις δὲ θεωρεῖται βέβαιη, τὸ ὄνομα Μεγιστίων εἶναι γνωστὸ στὸν ἑλληνικὸ κόσμῳ· βλ. π.χ. *LGPN* IV, s.v. (Ιστροία, 138 μ.Χ.).

13. Σισμανίδης “Λατρεία”, 173-177 ἀρ. 41-42 (1ος αἰ. μ.Χ.). Κ. Σισμανίδης, “Μιὰ πόλη μετὰ μεικτὸ πληθυσμὸ”, στό: Π. Ἀδάμ-Βελῆνη (ἐπιμ.), *Τὰ Καλίνδοια. Μία ἀρχαία πόλις στὴ Μακεδονία* (Θεσσαλονίκη 2008) 104 ἀρ. 5 (2ος αἰ. μ.Χ.).

14. Κ. Σισμανίδης, “Σεβαστεῖο Καλινδοίων: “Ἐστιάσεις καὶ εὐωχίες”, *ΑΕΜΘ* 19 (2005) [2007] 147-148 καὶ 155 εἰκ. 9 (= *Bull. épigr.* 2007, 65, *SEG* LV 695) καὶ Σισμανίδης, “Λατρεία”, 178 ἀρ. 43.

Εἰκ. 1. Ἡ ἐπιγραφή

είναι ἀδρὰ δουλεμένη. Ὁ χώρος εὕρεσης καὶ οἱ διαστάσεις τοῦ μνημείου δείχνουν ὅτι ἀποτελοῦσε πιθανότατα τὴν ἐμπρόσθια ὄψη τῆς τελευταίας πρὸς νότον βάσης ποὺ ὑπάρχει στὴν πρόσοψη τοῦ χώρου.¹⁵ Διαστάσεις: Μέγιστο σωζόμενο ὕψος: 0,645 μ. Πλάτος: 0,546 μ. Πάχος: 0,08 μ. Ὑψος γραμμάτων κυμαινόμενο: στ. 1-4: 2,5 ἐκ. (τὸ φῖ 3,7 ἐκ.). Στ. 5-10: 1,4-1,6 ἐκ. Στ. 11 κέ.: 1-1,3 ἐκ. Διάστιχα: Στ. 1-4: 1,5 ἐκ. Στ. 5-10: 1 ἐκ. Στ. 10 κέ. 0,5 ἐκ.

Κρεινίαν Φιλώτου *vv*
v τὸν γυμνασίαρχον
v ἀλείψαντα καὶ λούσαν-
4 *v*τα πανδημεὶ *vacat*
ἐφηβαρχοῦντος *vacat*
Ἐπιμόνοιο *vvv* πρωτοστατοῦν-
τος Φιλώτου τοῦ Φιλώτου δι' ἐ-
8 πιμελητοῦ Φιλώτου τοῦ Φιλώτου
οἱ ὑπογεγραμμένοι ἔφηβοι *v*
Ἐπιμόνοιο Νεικομάχου
Νείκων Ἰέρωνος
12 Ἐπιμόνοιο Λυσιμάχου
Ἰέρων Βένζου
Ἐπιμόνοιο Τραλείσου
Ἀσκληπιόδωρος > ὁ καὶ Μάρκος
16 Ἐπιμόνοιο Λαικίου Θεόφιλος Ἐπιμόνοιο
[Ἰέ?]ρων [Κ]ότιος Φίλητος Ἐπιμόνοιο
[---^{ca.5-6}---]Κότιος Νεικόδημος Ἐπιμόνοιο
[---^{ca.8-9}---]Φίρμος Βεῖθυσ Μέστου
20 [-----^{ca.12-13}-----]Σ
[-----^{ca.15-16}-----]!!ΤΡΟΣ
[-----^{ca.19-20}-----]
[-----^{ca.19-20}-----]
24 [-----^{ca.21-22}-----]Ἐπιμόνοιο
[-----^{ca.25-26}-----]ΚΟΥ
[-----]

App.cr. 3. Συμπλήμα Α + Ν. || 14. Σώζεται ἡ ἄνω ἀπόληξη γωνιώδους γράμματος, πιθα-

15. Κ. Σισμανίδης, “Ἀρχαία Καλίνδωια. Ἡ συνέχεια τῆς ἔρευνας στὸ συγκρότημα τοῦ Σεβαστείου”, *ΑΕΜΘ* 21 (2007) [2010] 299-300.

νότατα λάμβδα || 16. Ἡ ἀριστερὴ κεραία τοῦ ἦτα ἀποκεκρουμένη· μετὰ τὸ νῦ διατηρεῖται ἡ ἄνω ἀπόληξη καὶ τμήμα τῆς ἀριστερῆς πλάγιας κεραίας γωνιώδους γράμματος, πιθανότατα λάμβδα || 17. Σώζεται ἡ στεφάνη γράμματος, πιθανότατα ρῶ, τὸ δεξιὸ ἡμικύκλιο τοῦ ὠμέγα, καὶ ἡ κατακόρυφη κεραία τελικοῦ γράμματος, πιθανότατα νῦ. Ἡ συμπλήρωση [‘Iε]ρων εἶναι πολὺ πιθανή || 18. Σώζεται μόνον τμήμα τῆς κατακόρυφης καὶ ἡ ἄνω πλάγια κεραία τοῦ κάππα || 19. Διακρίνονται τμήμα τῆς κατακόρυφης καὶ ἡ δεξιὰ στεφάνη τοῦ φῖ, ἡ ἄνω ἀπόληξη τῶν ἰῶτα καὶ ρῶ, οἱ ἄνω ἀπολήξεις τοῦ μῦ || 21. Σώζονται οἱ ἀπολήξεις δύο κατακόρυφων κεραιῶν, ἡ ὀριζόντια καὶ τμήμα τῆς κατακόρυφης κεραίας τοῦ ταῦ || 24. Διακρίνεται ἡ γωνία τοῦ ἄλφα. Τὸ ὄνομα πιθανότατα Ἡράκων (γεν. Ἡράκωντος καὶ Ἡράκωνος, βλ. ἐνδεικτικὰ *SEG XLVII* 1107 στ. 12: Ἡράκωντος (Θράκη, αὐτ. ἐποχή). *SEG LI* 472 στ. 39: Διονύσιος Ἡράκωνος (Μεσσήνη, 70 μ.Χ.) || 25. Σώζεται τὸ πᾶν τμήμα τῆς κατακόρυφης καὶ ἡ ἄνω πλάγια κεραία τοῦ κάππα.

3. Χρονολόγηση

Μὲ βάση τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἡ ἐπιγραφή χρονολογεῖται στὸν 1ο αἰ. μ.Χ. καὶ πιθανότατα στὸ β’ μισό του (βλ. καὶ κατ. σελ. 193/4). Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ὁμοιότητα τῶν γραμμάτων μὲ τὴν τιμητικὴ ἐπιγραφή γιὰ τὸν γυμνασίαρχο Νεικοκλέα, γιὸ τοῦ Φιλώτου (ἡ ὁποία εἶναι πρωιμότερη),¹⁶ ὅπως ἐπίσης μὲ τὴν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή τῆς Φλαουίας Μύστας καὶ τῶν τέκνων τῆς τοῦ ἔτους 86/87 μ.Χ. ἀπὸ τὴν ἴδια πόλη.¹⁷ Ὅσον ἀφορᾷ στὴ μορφή τῶν γραμμάτων θὰ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τῶν πρώτων ἑννέα στίχων, ὅπου χρησιμοποιοῦνται κυρίως γωνιώδη γράμματα, διαφέρει ἀπὸ αὐτὰ τῶν λοιπῶν στίχων ὅπου ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν ἐφήβων καὶ ἰδιαίτερα αὐτὰ τῆς δευτέρης στήλης, ὅπου κυριαρχοῦν τὰ γωνιώδη γράμματα καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ χαράχτηκαν ἀπὸ ἄλλο χέρι, εἴτε νὰ χαράχτηκαν, γιὰ ἀδιευκρίνιστη αἰτία, ἀργότερα. Ἡ ἰδιομορφία πάντως αὐτῆ, ἡ χρήση δηλαδὴ στὴν ἴδια ἐπιγραφή γωνιωδῶν καὶ μνηοειδῶν γραμμάτων, ἀπαντᾷ καὶ σὲ ἄλλες ἐπιγραφές ἀπὸ τὴν πόλη.¹⁸

16. Βλ. σχετικὰ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 87-90 ἀρ. K9 = *SEG XLII* 580 (μεταξὺ 68-69 καὶ 96-98 μ.Χ.).

17. Βλ. ἄνωτ. σημ. 4.

18. Πρβλ. τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τῶν λοιπῶν τιμητικῶν γιὰ γυμνασίαρχους ἐπιγραφῶν, Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 87-94 K9-K12 (= *SEG XLII* 580-583), ὅπως ἐπίσης τὴν ἐνεπιγραφή βάση ἀγάλματος τοῦ ἔτους 79/80 μ.Χ., βλ. Κ. Σισμανίδης, “Ναὸς αὐτοκρατορικῆς λατρείας στὰ ἀρχαία Καλίνδουα”, *AEMΘ* 17 (2003) [2005] 148-149 (= *SEG LIII* 606, *Bull.épigr.* 2005, 349, *Ann.épigr.* 2003, 1596) καὶ Σισμανίδης, “Σεβαστεῖον”, 137 ἀρ. 14. Πρβλ. ἐπίσης τὸν ἐφηβικὸν κατάλογο ἀπὸ τὸ Σισάνι, *EAM* 187 (146/147 μ.Χ.).

4. Ὁ γυμνασίαρχος Κρεινίας Φιλώτου

Σύμφωνα με τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς τὸ μνημεῖο ἀνήγειραν οἱ ἔφηβοι πρὸς τιμὴν τοῦ γυμνασίαρχου Κρεινίας, γιοῦ τοῦ Φιλώτου. Πρόκειται πιθανότατα γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ὡς πρωτοστάτης τῶν ἐφήβων στὴν τιμητικὴ γιὰ τὸν γυμνασίαρχο Νεικοκλέα, γιὸ τοῦ Φιλώτου, ἐπιγραφῆ.¹⁹ Οἱ λόγοι τῆς ἀνάθεσης ἐξηγοῦνται ἐδῶ μὲ τὴν ἔκφραση ἀλείψαντα καὶ λούσαντα πανδημί, χωρὶς ὡστόσο, ὅπως συμβαίνει στὶς λοιπὲς περιπτώσεις τουλάχιστον ἀπὸ τὰ Καλίνδοια, νὰ προσδιορίζεται τὸ χρονικὸ διάστημα τῆς ἡμέρας κατὰ τὸ ὁποῖο ἢ προσφορά τοῦ Κρεινίας κάλυψε τὰ ἔξοδα τοῦ ἀλείμματος τῶν ἐφήβων.²⁰ Στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸ γυμνασίαρχο Τ(ίτον) Φλάουιον Ἀνδρονείκου υἱὸν Ἀπολλώνιον ἀπαντᾷ ἡ ἔκφραση ἀλείψαντα καὶ λούσαντα | πανδημί δι' ὅλης ἡμέρας²¹ καὶ στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸ γυμνασίαρχο Τ(ίτον) Φλάουιον Φιλίππου υἱὸν Ἀνδρόνικον ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη ἀλείψαντα πανδημί | δι' ὅλης ἡμέρας.²² Στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸ γυμνασίαρχο Σεραπίωνα, γιὸ τοῦ Ἑρωτος, ἀπὸ τὸν Ἀνθεμοῦντα τοῦ ἔτους 62/63 μ.Χ. ὑπάρχει ἡ ἔκφραση [ἀ]λείψαντα δι' ὅλου | [τοῦ ἑνια]υτοῦ πανδημί,²³ ἐνῶ τὸ χρονικὸ διάστημα τῆς ἡμέρας κατὰ τὸ ὁποῖο ἢ

19. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 87-90 ἀρ. K9 (= SEG XLII 580), στ. 8-9: πρωτοστατοῦντος | Κρινίου τοῦ Φιλώτου. Βλ. σχετικὰ καὶ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 279. Γιὰ τὴ χρῆση τοῦ *ει* στὴ θέση τοῦ *ι* καὶ ἀντίστροφα βλ. L. Threatte, *The Grammar of Attic Inscriptions I. Phonology* (Βερολίνο–Νέα Υόρκη 1980) 190 κέ. (κυρίως 198-202, αὐτ. ἐποχῇ).

20. Γιὰ τὰ καθήκοντα τοῦ γυμνασίαρχου εἰδικὰ στὶς πόλεις τῆς Μακεδονίας βλ. Δ. Κανατσούλης, “Ἡ Μακεδονικὴ πόλις ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς της μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου”, *Μακεδονικά* 5 (1963) 51-58. Στὰ καθήκοντα τοῦ γυμνασίαρχου ἀναφέρεται διεξοδικὰ ὁ γυμνασιαρχικὸς νόμος τῆς Βέροιας, βλ. Ph. Gauthier – M. B. Hatzopoulos, *La loi gymnasiarchique de Béroia* («Μελετήματα» 16· Ἀθήνα 1993), SEG XLIII 381, *I.Beroia* 1. Πρβλ. καὶ τὸ διάγραμμα τοῦ Φιλίππου Ε' ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη, SEG XLIII 369, M. B. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions under the Kings II. Epigraphic Appendix* («Μελετήματα» 22· Ἀθήνα 1996) 40-41 ἀρ. 16, SEG XLVI 717 (183 π.Χ.).

21. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 91-93 K11 (SEG XLII 582), στ. 3-4. Ὁμοία διατύπωση ἀπαντᾷ στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴ Βέροια γιὰ τὸ γυμνασίαρχο Κ(όιντο) Ποπίλλιο Πρόκλον Ἰουνιανὸ Πύθωνα, *I.Beroia* 114 (2ος/3ος αἰ. μ.Χ.).

22. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 90-91 K10 (SEG XLII 581), στ. 4-6. Βλ. ἐπίσης τὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν Κ(όιντο) Ἰούλιο Πάχχο ἀπὸ τὴν Λυχνιδό, *IG X* 2.2 368 (1ος/2ος αἰ. μ.Χ.).

23. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 54-55 ἀρ. A9 (= SEG XLII 559) στ. 5-6. Ἡ ἔκφραση γυμνασιαρχήσαντα πανδημί δι' ὅλου ἔτους ἀπαντᾷ στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν Γ(άιο) Ἰούλ(ιο) Εὐφραντικὸ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, *IG X* 2 1, 196 (3ος αἰ. μ.Χ.), ἐνῶ στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν ἴδια πόλη γιὰ τὸν Φλάβ(ιο) Τερεντιανὸ

προσφορά του γυμνασίου καλύπτει την επάλειψη των εφήβων προσδιορίζεται στους εφηβικούς καταλόγους των ετών 41-48 (?) και 74/75 μ.Χ. από τη Στύβερρα με την εκφοράση ήλιπεν ή αλείψας από ώρας τετάρτης ἄχρι ώρας δεκάτης.²⁴

5. Ὁ εφήβαρχος

Ἡ σχέση του εφήβαρχου με τους εφήβους και τὸ γυμνάσιο ἀπασχόλησε ἐκτενῶς τὴν ἔρευνα.²⁵ Ὁ L. Robert θεωρεῖ ὅτι ὁ εφήβαρχος εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀξιωματοῦχος τοῦ γυμνασίου,²⁶ ἀποψη τὴν ὁποία ὑποστηρίζει και ὁ Δ. Κανατσούλης γιὰ τοὺς εφηβάρχους στὶς πόλεις τῆς Μακεδονίας.²⁷ Ἡ F. Papazoglou με βάση τοὺς καταλόγους ἀπὸ τὴ Στύβερρα και ἐπισημαίνοντας ὅτι ὁ εφήβαρχος στὸν εφηβαρχικὸ νόμο τῆς Ἀμφίπολης εἶναι “selon toute apparence, un magistrat”, καταλήγει ὅτι ὁ εφήβαρχος μπορεῖ νὰ εἶναι εἴτε ἀξιωματοῦχος

²⁴ Ἀσκληπιακὸ ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη γυμνασιαρχήσαντα ἀμέμπτως και ἀλείψαντα πανδημεῖ ἐκ τῶν ιδίων ἐν τῷ 500 Σεβ(αστῶ) ἔτει, *IG X 2 1*, 215 (244/245 μ.Χ.).

24. Βλ. σχετικὰ F. Papazoglou, “Stèles”, 236-237 ἀρ. 1 (= *SEG XXXVIII* 675, *IG X 2 2* 323), Papazoglou, “Stèles”, 238-239 ἀρ. 5 (= *SEG XXXVIII* 679, *IG X 2 2*, 325 I) και Papazoglou, “Stèles”, 239-240 ἀρ. 6 (= *SEG XXXVIII* 680, *IG X 2 2*, 326 I). Γιὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμο βλ. ἐνδεικτικὰ *SEG XXXV* 598, *Bull. épigr.* 1988, 744: γυμνασιαρχήσα[ντα | ὄλο]ν τὸν ἐνιαυτὸν μόνον (Λάρισα, ca. 100 π.Χ.)· *IG II²* 2047 στ. 6: γυμνασιαρχοῦντος δι' ὄλου τοῦ ἔτους (Ἀθήνα, 140/141 ἢ 141/142)· *TAM V 2*, 1203 στ. 17/18: ἀλίφοντος ... | δι' ὄλης τῆς ἡμέρας ἐκ τῶν ιδίων τὸ τρίτον (Ἀπολλωνίς/Λυδία, 1ος αἰ. π.Χ.)· *TAM V 2*, 1204 στ. 2-3: ἀλίφοντος τὸν ἐνιαυτὸν ἐκ τῶν ιδίων δαπανημάτων (Ἀπολλωνίς)· *OGIS* 479 (= *IGR IV* 522), στ. 8-11: και γυμνα[σ]ιαρχος ἐκ τῶν ιδίων ἐλευθέρων και δούλων ἀπὸ | ἀρχομένης ἡμέρας ἕως νυκτὸς δρακτοῖς ἐκ λου[τ]ήρων (Δορύλαιον/Φρυγία, 1ος/2ος αἰ.)· *IGR IV* 454 στ. 8-9: ἀλείφοντα ἐγ λουτήρων | δι' ὄλης ἡμέρας ἐκ τῶν ιδίων (Πέργαμον)· St. Hagel – K. Tomaschitz, *Repertorium der Westkilikischen Inschriften*, *ETAM* 22 (Βιέννη 1998)· Sel. 65 στ. 4-6: ἀλείψαντα | ἀπὸ ἡλίου ἀνατολ[ῆς] μ[έχρι δύσε] | ως (Σελεύχεια)· *TAM V 2*, 1367 στ. 5-7: και θέντα τὰ ἀλείμματα ἐξ ὄλκε[ῖ]ων μεστῶν τοῖς νέοις και γέρου[σι] και παισὶ και ἀπαλαίσ[τρο]ς δι' ὄλης ἡμέ[ρ]ας ἄχ[ρι] νυκτὸς (Μαγνησία στὸ Σίπυλο). Γιὰ παραδείγματα βλ. και Fr. Quass, *Die Honoratiorenschicht in den Städten des griechischen Ostens* (Στουτγάρδη 1993) 317-323.

25. Οἱ σχετικὲς με τὴν εφηβεία πηγὲς συγκεντρώνονται ἀπὸ τὸν N. M. Kennell, *Ephhebia. A Register of Greek Cities with Citizen Training Systems in the Hellenistic and Roman Periods*, *Nikephoros Beihefte* 12 (Hildesheim 2006).

26. L. Robert, *Études anatoliennes* (Παρίσι 1937) 200. Πρβλ. τοῦ ιδίου, “Le dieu Fulvus à Thessalonique”, *Hellenica* 2 (1946) 37-42 [= Π. Ἀδάμ-Βελήνη (ἐπιμ.), *Θεσσαλονίκη Φιλίππου βασιλίσσαν. Μελέτες γιὰ τὴν ἀρχαία Θεσσαλονίκη* (Θεσσαλονίκη 1985) 862-867], ὅπου διατυπώνεται ἡ ἀποψη ὅτι οἱ εφήβαρχοι και ἱερεῖς τοῦ θεοῦ Φούβλου στὴ Θεσσαλονίκη ἦσαν ἔφηβοι.

27. Κανατσούλης (σημ. 20), 58-63.

(“*éphébarque-magistrat*”), είτε ο πρώτος τῶν ἐφήβων (“*éphébarque-premier éphébe*”) καὶ ὅτι ἡ πρακτικὴ αὐτὴ μεταβάλλεται ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ.²⁸ Τὴν ἄποψη ὅτι ὁ ἐφήβαρχος μπορούσε ταυτόχρονα νὰ εἶναι καὶ ἔφηβος στηρίζει σὲ δύο ἐφηβικούς καταλόγους ἀπὸ τὴν Ὀδησσὸ τῶν ἐτῶν 215 καὶ 221 μ.Χ., ὅπου μετὰ τὴν εἰσαγωγικὴ φόρμουλα οἶδε εἰσὶν ἔφηβοι ἀκολουθοῦν οἱ ἐκφράσεις πρῶτοι τῶν ἐφήβων καὶ ἐφήβαρχοι καὶ ὁ πρῶτος τῶν ἐφήβων καὶ πρωτοστάτης καὶ ἐφήβαρχος ἀντίστοιχα.²⁹ Τὴν ἴδια ἄποψη μὲ τὴν F. Papazoglou ὑποστηρίζει καὶ ὁ J. Kleijwegt.³⁰ Σύμφωνα μὲ τοὺς M. B. Χατζόπουλο καὶ Λ. Δ. Λουκοπούλου ὁ ἐφήβαρχος εἶναι κατὰ κανόνα ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐφήβους.³¹ Ὁ N. M. Kennell θεωρεῖ ὅτι ἡ ἐφηβαρχία ἀποτελεῖ ἀρχὴ καὶ ὁ ἐφήβαρχος εἶναι συνήθως νέος μετὰ 20 καὶ 30 ἐτῶν,³² ἐνῶ κατὰ τὸν J. H. M. Strubbe ἡ ἐφηβαρχία εἶναι “a low-ranking municipal office or an office within the gymnasium”.³³

Ἡ νέα ἐπιγραφή θέτει ξανά τὸ ζήτημα γιὰ δύο λόγους: α) Ἐδῶ ὁ ἐφήβαρχος Ἀντίγονος (στ. 5/6: ἐφηβαρχοῦντος | Ἀντιγόνου) ταυτίζεται πιθανότατα μὲ τὸν Ἀντίγονο Νεικομάχου (στ. 10), ὁ ὁποῖος ἀναγράφεται πρῶτος μετὰ τῶν ἐφήβων (μὲ μεγαλύτερα μάλιστα στοιχεῖα σὲ σχέση μὲ αὐτὰ τῶν στίχων ποὺ ἀκολουθοῦν). Μόνον ἔτσι μπορεῖ, κατὰ τὴν ἄποψή μας, νὰ δικαιολογηθεῖ ἡ ἀπουσία τοῦ πατρωνύμου τοῦ Ἀντιγόνου στὸ εἰσαγωγικὸ τμῆμα τῆς ἐπιγραφῆς. β) Ὁ ἔφηβος Νείκων, γιὸς τοῦ Ἰέρωνος (στ. 11), μπορεῖ νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν ὁμώνυμο ἐφήβαρχο τῆς τιμητικῆς γιὰ τὸν μέγαν γυμνασίαρχον Τ(ίτον) Φλάουιον Ἀνδρόνικον, γιὸ τοῦ Φιλίππου, ἐπιγραφῆς.³⁴ Ἄν καὶ τὰ δύο ὀνόματα (Ἰέρων καὶ Νείκων) ἀπαντοῦν μὲ μεγάλη συχνότητα στὴν προσωπο-

28. F. Papazoglou, “*Stèles*”, 248-249.

29. *IGBulg I*² 47 (215 μ.Χ.), 47 bis (+ *IGBulg V* 5022, 5025, 221 μ.Χ.). Πρβλ. καὶ τὴν *IGBulg I*² 48, ὅπου ἐπίσης ἡ ἔκφραση πρῶτος ὁ ἐφήβαρχος ἔπεται τῆς εἰσαγωγικῆς φόρμουλας οἶδε εἰσὶν ἔφηβοι (238 μ.Χ.). Βλ. σχετικὰ καὶ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 364, *SEG XLVI* 908.

30. J. Kleijwegt, *Ancient Youth. The ambiguity of youth and the absence of adolescence in Greco-Roman society* (Amsterdam 1991) 99-100.

31. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 364-366, ἰδιαίτερα 365: “*l'éphébarque étant de règle un des éphèbes, son nom est régulièrement omis des catalogues des éphèbes pour éviter toute redondance*”. Πρβλ. *SEG XLVI* 753.

32. N. M. Kennell, “The status of Ephebarch”, *Tyche* 15 (2000) 103-108, *SEG L* 1764.

33. J. M. H. Strubbe, “Youth Magistrates in the Greek East”, *Mnemosyne* 58 (2005) 94 καὶ κυρίως 110.

34. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 90-91 ἀρ. K10 (= *SEG XLII* 581), στ. 6-8: ἐφηβαρχοῦντος Νείκωνος τοῦ Ἰέρωνος.

γραφία τῶν Καλινδοίων,³⁵ ἡ ταύτιση τῶν δύο προσώπων θὰ πρέπει, κατὰ τὴν ἄποψή μας, νὰ θεωρηθεῖ βέβαιη. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο προκύπτει ἡ παρακάτω χρονικὴ ἀκολουθία τῶν τιμητικῶν γιὰ γυμνασάρχους ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὰ Καλίνδοια: α) τιμητικὴ ἐπιγραφή γιὰ τὸν γυμνασιάρχῃσαντα ἐν παιδί Νεικοκλέα, γιὸ τοῦ Φιλώτου· β) τιμητικὴ ἐπιγραφή γιὰ τὸν γυμνασάρχο Κρεινία, γιὸ τοῦ Φιλώτου, ὁ ὁποῖος στὴν προηγούμενη ἐπιγραφή εἶναι ἀκόμη ἔφηβος.³⁶ γ) τιμητικὴ ἐπιγραφή γιὰ τὸν Τ(ίτο) Φλάουιο Ἀνδρόνικο, γιὸ τοῦ Φιλίππου. Ἐδῶ ὁ ἔφηβος τῆς προηγούμενης ἐπιγραφῆς, Νείκων, γιὸς τοῦ Ἰέρωνος, ἀναφέρεται ὡς ἐφήβαρχος· δ) τιμητικὴ ἐπιγραφή γιὰ τὸν γυμνασάρχο Τ(ίτο) Φλάουιο Ἀπολλώνιο, γιὸ τοῦ Ἀνδρονίκου (βλ. σημ. 21).

Ἀπὸ τοὺς ἐφηβικοὺς καταλόγους καὶ τὶς τιμητικὰς ἐπιγραφὰς ἡ εἰκόνα ποὺ προκύπτει γιὰ τὸν ἐφήβαρχο στὶς πόλεις τῆς Μακεδονίας εἶναι ἡ ἐξῆς:

Στὰ Καλίνδοια στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφή γιὰ τὸν γυμνασάρχο Νεικοκλέα, γιὸ τοῦ Φιλώτου, ὁ ἐφήβαρχος Τρυφωνᾶς τοῦ Ἀττάλου δὲν ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν ἐφήβων. Ὡστόσο, ὡς πρὸς τὴν διάρθρωση τὸ κείμενο παρουσιάζει τὴν ἐξῆς ἰδιορρυθμία σὲ σχέση μὲ τὰ ὑπόλοιπα ἀπὸ τὴν ἴδια πόλη: Ἡ ἔκφραση ἐφηβαρχοῦντος τοῦ δεῖνος ἔπεται τῆς εἰσαγωγικῆς φόρμουλας οἱ ἔφηβοι, γεγονός ποὺ ὀδηγεῖ στὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ ἐφήβαρχος, ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ ἐπιμελητὲς καὶ ὁ πρωτοστάτης τῆς ἴδιας ἐπιγραφῆς, ἦταν ἔφηβος.³⁷ Ἐπίσης ἔφηβος εἶναι ὁ ἐφήβαρχος Ἀντίγονος στὴν ἐπιγραφή ποὺ δημοσιεύεται ἐδῶ. Ὁ ἐφήβαρχος Νείκων, γιὸς τοῦ Ἰέρωνος, ποὺ μαρτυρεῖται στὴν τιμητικὴ γιὰ τὸν γυμνασάρχο Τ(ίτο) Φλάουιο Ἀνδρόνικο ἐπιγραφῆ, ἂν ἡ ταύτιση ποὺ προτείνεται ἀνωτέρω εἶναι ὀρθή, δὲν ἀνήκει στοὺς ἐφήβους τοῦ ἀντίστοιχου ἔτους. Στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφή γιὰ τὸν Τ(ίτον) Φλάουιον Ἀπολλώνιον, γιὸ τοῦ Ἀνδρονείκου, ὁ ἐφήβαρχος Κότυς, γιὸς τοῦ Κότυος, δὲν ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν ἐφήβων καὶ ἡ ἀναφορά του προηγεῖται τῆς φόρμουλας οἱ ὑπογεγραμμένοι ἔφηβοι.³⁸

35. Βλ. σχετικὰ κατ. σημ. 129.

36. Ἐὰν ἰσχύει ἀκόμη ἡ ρύθμιση ποὺ ἀναφέρεται στὸν γυμνασιαρχικὸ νόμο ἀπὸ τὴν Βέρροια, *I. Beroia* 1 A, στ. 22-24 [βλ. σχετικὰ Gauthier–Hatzopoulos (σημ. 20), 50-52], σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ γυμνασάρχος πρέπει νὰ εἶναι ἄνω τῶν τριάκοντα καὶ κάτω τῶν ἐξήντα ἔτων, ἡ χρονικὴ ἀπόσταση τῶν δύο ἐπιγραφῶν ἀνέρχεται τουλάχιστον σὲ μία δεκαετία.

37. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 87-90 K9 (= *SEG* XLII 580), στ. 1-4: Νεικοκλέα Φιλώτου τοῦ Νεικοκλέους γυμνασιάρχῃσαντα ἐν παιδί, οἱ ἔφηβοι, | ἐφηβαρχοῦντος Τρυφωνᾶ τοῦ Ἀττάλου κλπ. Βλ. σχετικὰ καὶ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 364. Πρβλ. καὶ τὴ διάρθρωση τῶν καταλόγων ἀπὸ τὴν Ὀδησό (σημ. 29).

38. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 90-91 K10 (= *SEG* XLII 581), στ. 6-8·

Με βάση τους ἐφηβικούς καταλόγους ἀπὸ τῆ Στύβερρα ἔφηβος εἶναι ὁ ἐφήβαρχος στίς ἀκόλουθες τρεῖς περιπτώσεις: α) Ὁ ἐφήβαρχος τοῦ ἔτους 74/75 μ.Χ. Δικαῖος Πετικίου ὁ καὶ Ῥούφος ταυτίζεται πιθανότατα μετὸν ὁμώνυμο ἔφηβο τοῦ ἰδίου ἔτους.³⁹ β) Σύμφωνα μετὸν κατάλογο τοῦ ἔτους 107/108 μ.Χ. ὁ ἐφήβαρχος Φίλων, γιὸς τοῦ Παραμόνου, ἀνέταξε τοὺς ἐφήβους διὰ τῆς τοῦ πατρὸς ἐπιμελείας (στ. 89-93). Τὸ ὄνομα μάλιστα τοῦ Φίλωνος ἀναγράφεται πρῶτο στὸν κατάλογο τῶν ἐφήβων (στ. 93-94).⁴⁰ Ἡ F. Papazoglou, χωρὶς νὰ ἀποκλείει τὴν πιθανότητα ὅτι ὁ ἐφήβαρχος εἶναι καὶ ὁ πρῶτος τῶν ἐφήβων, ἐπισημαίνει ὅτι ἡ διττὴ ἀναφορὰ τοῦ ὀνόματος Φίλων Παραμόνου στὴν ἐπιγραφὴ μπορεῖ νὰ ὀφείλεται σὲ σύμπτωση, ἢ ὁποῖα συνδέεται μετὴν ἰδιαίτερα συχνὴ παρουσία τῶν ὀνομάτων Φίλων καὶ Παράμονος στὴν προσωπογραφία τῆς πόλης.⁴¹ Πάντως, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ προηγούμενο παράδειγμα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιγραφὴν ποὺ δημοσιεύεται ἐδῶ, ἡ ἀναγραφὴ τοῦ ἐφηβάρχου καὶ μεταξὺ τῶν ἐφήβων δὲν καθιστᾷ τὴν περίπτωσιν τοῦ Φίλωνος μοναδική.⁴² γ) διὰ τῆς Διονυσίου τοῦ Ζοῦανδρου τοῦ πατρὸς ἐπιμελείας ἐφηβεύσας ἢ καὶ αὐτὸς ἀνέταξεν τοὺς ἐπιμελούμενους ἐφήβους ὁ ἐφήβαρχος τοῦ ἔτους 116/117

91-93 ἀρ. K11 (= *SEG* XLII 582), στ. 4-5. Πιθανή, μετὰ τὴν ἀριθμὸν τῶν γραμμάτων, θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ἡ συμπλήρωσις στὸ στίχον 18 τῆς ἐπιγραφῆς ποὺ δημοσιεύεται ἐδῶ [Κότυς] Κότυς. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἡ ταύτισίς του μετὸν ὁμώνυμο ἐφήβαρχο δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ.

39. Papazoglou, “Stèles”, 238-239 ἀρ. 5 (= *SEG* XXXVIII 679, *IG* X 2 2, 325 I), στ. 15-17 καὶ 28, Papazoglou, “Stèles”, 239-240 ἀρ. 6 (= *SEG* XXXVIII 680, *IG* X 2 2, 326 I), στ. 13-17. Βλ. σχετικὰ καὶ Hatzopoulos–Loukopolou, *Recherches* II, 365 σημ.1 καὶ *SEG* XLVI 808.

40. Papazoglou, “Stèles”, 240 ἀρ. 9 (= *SEG* XXXVIII 683, *IG* X 2 2, 325 III). Ὁ πατέρας τοῦ Φίλωνος ταυτίζεται πιθανότατα μετὸν ἔφηβο τοῦ ἔτους 74/75 μ.Χ. Παράμονο Φίλωνος, Papazoglou, “Stèles”, 238-239 ἀρ. 5 (= *SEG* XXXVIII 679, *IG* X 2 2, 325 I), στ. 43-44.

41. F. Papazoglou, “Stèles”, 248: «Il peut s’agir d’une simple coïncidence vu la fréquence des deux noms dans l’onomastique stuberrienne, mais il ne faut pas exclure non plus la possibilité que l’éphébarque ait été en l’occurrence le premier éphèbe». Οἱ Hatzopoulos–Loukopolou, *Recherches* II, 365 θεωροῦν τὴν περίπτωσιν τοῦ Φίλωνος Παραμόνου “exceptionnel”.

42. Βλ. σχετικὰ κατ. σημ. 82. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸν κατάλογο ἐφήβων ἀπὸ τὴν Ἀπολλωνίδα τῆς Λυδίας, *TAM* V 2, 1203, παρὰ τὴν ἐνδειξὴν ὅτι ὁ γυμνασιάρχος Δαμόνικος, γιὸς τοῦ Δημητρίου, εἶναι ἔφηβος (στ. 16-17: Γυμνασιάρχουτος Δαμονίκου τοῦ Δημητρίου, τοῦ δὲ αὐτοῦ | καὶ ἐφηβεύοντος), τὸ ὄνομά του ἀναγράφεται καὶ μεταξὺ τῶν ἐφήβων (στ. 21: Δαμόνικος Δημητρίου ὁ προγεγραμμένος γυμνασιάρχος). Γιὰ τὴν ἐπιγραφὴν βλ. καὶ Strubbe (σημ. 33), 102-103.

μ.Χ. Μάξιμος Διονυσίου.⁴³ Ἡ χρήση ἐδῶ τῆς μετοχῆς ἀορίστου (ἐφηβεύσας ἀντί ἐφηβέων) δὲν δηλώνει ὅτι ὁ Μάξιμος ἦταν “un ancien éphebe”,⁴⁴ ἀλλὰ ἐξηγεῖται πιθανότατα ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ κατάλογοι συντάσσονται μὲ τὸ πέρασ τοῦ ἔτους ἐφηβείας.⁴⁵ Στὸν ἐφηβικὸ π.χ. κατάλογο τοῦ ἔτους 180/181 μ.Χ. ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα ὑπάρχει ἡ ἔκφραση ἀπογραφή | ἐφήβων τῶν ἐφηβευσάντων ὑπὸ Λυσίμαχον Σαβιδιανοῦ τὸν ἐφήβαρχον⁴⁶ καὶ στὸν κατάλογο τοῦ ἔτους 53/54 μ.Χ. ἀπὸ τὴ Στύβερρα ἀναγραφή τῶν ἐφηβευσάντων.⁴⁷

Διὰ τῆς τοῦ πατρὸς ἐπιμελείας Μ(άρκου) Ἰνστέιου Ὀρέστου ἀνέταξεν τοὺς ἐλπ' αὐτῶ γενομένους ἐφήβους καὶ ὁ ἐφήβαρχος τοῦ ἔτους 121/122 μ.Χ. Μ. Ἰνστέιος Κασσιανὸς Φιλόξενος.⁴⁸ Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι, ὅπως ἄλλωστε καὶ σὲ ἐκείνη τῶν ἐφηβάρχων Φίλωνος, γιοῦ τοῦ Παραμόνου, καὶ Μαξίμου, γιοῦ τοῦ Διονυσίου, ἡ ἔκφραση δι' ἐπιμελείας τοῦ πατρὸς, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀντίστοιχη τῆς ἔκφρασης δι' ἐπιμελητῶν στίς ἐπιγραφές ἀπὸ τὰ Καλίνδεια,⁴⁹ ἀλλὰ εἶναι ἐνδεικτικὴ ὅτι τὰ ἐν λόγῳ πρόσωπα κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἄσκησης τῶν καθηκόντων τους ὡς ἐφηβάρχων δὲν εἶχαν ἀκόμη ἐνηλικιωθεῖ (παῖδες/ἐφηβοί).⁵⁰ Ἡ ἀπουσία μάλιστα κάποιας ἐνδείξεως ἀπὸ τὴν ὁποία νὰ

43. Papazoglou, “Stèles”, 241 ἀρ. 10 (= SEG XXXVIII 684, IG X 2.2, 327), στ. 5-12. Ὁ Διονύσιος, γιὸς τοῦ Ζωάνδρου, ταυτίζεται πιθανότατα μὲ τὸν ὁμώνυμο ἔφηβο τοῦ ἔτους 74/75 μ.Χ., Papazoglou, “Stèles”, 238 ἀρ. 5 (= SEG XXXVIII 679, IG X 2.2, 325 I), στ. 22.

44. Papazoglou, “Stèles”, 248.

45. Βλ. σχετικὰ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 366. Ἡ χρήση μετοχῆς ἐνεστώτα (ἐφηβέων) εἶναι συνήθης σὲ τιμητικὲς ἢ ἀναθηματικὲς ἐπιγραφές, πιθανότατα γιὰ νὰ δηλώσει ὅτι κατὰ τὸ χρόνο τῆς ἀνάθεσης ὁ τιμώμενος ἢ ὁ ἀναθέτης ἦταν ἀκόμη ἔφηβος· βλ. ἐνδεικτικὰ *I.Knidos* 89 (β' μισὸ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.), *IG IX*² 1 4, 816 (Κέρκυρα, 2ος αἰ. μ.Χ.) καὶ *I.Délos* 1932 (94/93 π.Χ.), 1934 (95/94 π.Χ.).

46. Μ. Γ. Δήμιτσας, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζομένοις* (Ἀθῆναι 1896) ἀρ. 1, *SEG XXIV* 531, στ. 2-5.

47. Papazoglou, “Stèles”, 238 ἀρ. 4 (= SEG XXXVIII 678, IG X 2 2, 324 II), στ. 11.

48. Papazoglou, “Stèles”, 241 ἀρ. 11 (= SEG XXXVIII 685, IG X 2 2, 328), στ. 5-11.

49. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 367. Πρβλ. σχετικὰ καὶ Gauthier–Hatzopoulos (σημ. 20), 171 καὶ Kennell (σημ. 32), 107.

50. Γιὰ τὶς ἡλικίαις μεταξὺ τῶν ὁποίων κυμαίνεται ἡ ἐφηβεία μὲ βάση τὶς μέτροι τοῦδε γνωστῆς ἐπιγραφῆς βλ. S. Hin, “Class and Society in the Cities of the Greek East: Education during the Ephebeia”, *AnSoc* 37 (2007) 143-146 (πρβλ. καὶ *SEG LV* 2124). Γιὰ τὴν ἀνάληψη ἀρχῶν/λειτουργιῶν ἀπὸ πρόσωπα ποὺ δὲν ἔχουν ἐνηλικιωθεῖ καὶ τὴν ἔκταση τοῦ φαινομένου βλ. Quass (σημ. 24), 322 σημ.1376, Kleijwegt (σημ. 30), 221 κέ., Kennel (σημ. 32), 105-106, M. Horster, “Kinderkarrieren?“, στό: Cl. Klodt (ἐκδ.), *Satura Lanx. Festschrift für W. A. Krenkel, Spudasmata* 62 (Hildesheim–Zürich–New York 1996) 223-

προκύπτει ότι ο Φιλόξενος ήταν ταυτόχρονα και έφηβος δείχνει, κατά την άποψή μας, ότι αυτός ανέλαβε την έφηβαρχία εν παιδί.⁵¹ Η έκφραση έφηβαρχον εν παιδί γενόμενον αναφέρεται σε τιμητική επιγραφή του 1ου αι. μ.Χ. από τη Φιλαδέλφεια για τον γιό του Έρμίππου, το όνομα του οποίου δέν σώζεται.⁵² Επιπλέον, σε έναν κατάλογο έφηβων από την Ίασο του 5 μ.Χ.(?) ως έφηβαρχοι αναφέρονται τὰ τέκνα του γυμνασάρχου Φοίβου, γιου του Άμμωνίου, Μένανδρος ο καλούμενος Άμωμος και Άμμώνιος,⁵³ ενώ τὰ ίδια πρόσωπα καταγράφονται ως έφηβοι σε κατάλογο του 12 μ.Χ.,⁵⁴ γεγονός που σημαίνει ότι κατά τη διάρκεια της έφηβαρχίας τους ήσαν ακόμα παῖδες (*impuberes*).

Σχετικά με τὰ λοιπά πρόσωπα που αναφέρονται ως έφηβαρχοι στις επιγραφές από τη Στύβερρα, τον έφηβαρχο του έτους 50/51 Φίλωνα, γιό του Φίλωνος,⁵⁵ ταυτίζει ή F. Papazoglou με τον όμώνυμο έφηβο του καταλόγου τών έτών 41-48 (?),⁵⁶ ενώ ο Ζωΐλος, γιός του Εύβουλίδου, είναι γιός του γυμνα-

238, Strubbe (σημ. 33), 100-106, Chr. Laes, “Children and office holding in Roman Antiquity”, *Epigraphica* 66 (2004) 145-184 και ιδιαίτερα 163-176.

51. Πρβλ. άν. σημ. 37 και *I. Stratonikeia* 1024, στ. 5-6: *γυμνασιαρχήσαντα τών νέων εν παιδί*. Για την έκφραση *εν παιδί* βλ. L. Robert, *Hellenica* XI-XII (1960) 559-560 και Kleijwegt (σημ. 30), 225-247, ιδιαίτερα 243-244, Strubbe (σημ. 33), 100-102.

52. *IGR* IV 1633 = *TAM* V 3, 1441. “Ότι στις περιπτώσεις αυτές ή ένδειξη *εν παιδί* δηλώνει άτομα μικρότερης τών έφηβων ήλικίας (*impuberes*) [πρβλ. Strubbe (σημ. 33), 102, Laes (σημ. 50), 169-170, 181] προκύπτει κατά την γνώμη μας και από τὸ τιμητικό ψήφισμα παραμυθητικού χαρακτήρα από την Καύνο για τὸν Άγρεοφώντα, γιό του Άγρεοφώντος. Στη σχετική επιγραφή αναφέρεται ότι ὁ Άγρεοφών από | τῆς εν παισίν και έφηβοις ήλικίας ἄρξάμενος φιλοτείμως | κ<αί> εν άνδ[[ρ]άσιν τέλειον και μεγαλόψυχον έπλήρωσεν ἀεί τήν εις τήν πατρίδα διάθεσιν· Βλ. σχετικά P. Herrmann, “Zwei Inschriften von Kaunos und Baba Dag”, *OpAth* 10 (1971) 36-39 και *I. Kaunos* 160-164 ἄρ. 30.

53. *I. Iasos* 276 στ. 3-7: “Έτους ροά| επί γυμνασάρχου Φοίβου | του Άμμωνίου, έφηβαρχων | δέ Μενάνδρου του Φοίβου του | καλουμένου Άμώμου και Άμμωνίου του Φοίβου τών υίων | αυτού. Βλ. σχετικά και Strubbe (σημ. 33), 94.

54. *I. Iasos* 277, στ. 12-13.

55. Papazoglou, “Stèles”, 237 ἄρ. 3 (= *SEG* XXXVIII 677, *IG* X 2.2 324 III), στ. 15-16.

56. Papazoglou, “Stèles”, 236-237 ἄρ. 1 (= *SEG* XXXVIII 675, *IG* X 2.2 323), στ. 26-27. Για τή χρονολόγηση τῆς επιγραφῆς βλ. Papazoglou, “Stèles”, 244-245. Για τήν ταύτιση τών προσώπων, Papazoglou, “Stèles”, 247-248. Πιθανή είναι ή ταύτιση του Φίλωνος Φίλωνος με τὸν Μ(άρχο) Ουδέτιο Φίλωνα (*IG* X 2 2, 300)· βλ. σχετικά F. Papazoglou, “Gouverneurs de Macédoine. À propos du second volume des Fasti, par Th. Sarikakis”, *ŽAnt* 29 (1979) 238-239 και Ήλ. Κ. Σβέρκος, *Συμβολή στην ιστορία τῆς Άνω Μακεδονίας τών ρωμαϊκῶν χρόνων (πολιτική οργάνωση, κοινωνία, ανθρωπωνιμία)*, (Θεσσαλονίκη 2000) 70-72.

σίαρχου τοῦ ἰδίου ἔτους (53/54) Εὐβουλίδου, γιου τοῦ Ζωΐλου.⁵⁷ Οἱ ἐφήβαρχοι τῶν ἐτῶν 41-48 (?), 87/88 καὶ 90/91 Ἐπιγένης, γιὸς τοῦ Ἄπερος, Λ(ούκιος) Ἰνστέιος Γέμελλος καὶ Σίμων, γιὸς τοῦ Βιλίστου, ἀντίστοιχα δὲν ἀναφέρονται μεταξὺ τῶν ἐφήβων.⁵⁸ Νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ κατάλογοι τῶν ἐτῶν 87/88 καὶ 90/91 παρουσιάζουν τὴν ἴδια ἀκριβῶς διάρθρωση μὲ αὐτοὺς τῶν ἐτῶν 107/108, 116/117 καὶ 121/122, καθὼς ἀπουσιάζει ὁ γυμνασίαρχος, τὰ ἔξοδα δὲ γιὰ τὴν ἀγορὰ λαδιοῦ προέρχονται ἀπὸ τῆ δωρεὰ τοῦ Μ(άρκου) Οὐεττίου Φίλωνος.⁵⁹ Ὡστόσο, λείπει ἀπὸ αὐτοὺς ἡ ἔνδειξη ὅτι ὁ ἐφήβαρχος ἄσκησε τὰ καθήκοντά του διὰ τῆς τοῦ πατρὸς ἐπιμελείας, γεγονός ποὺ σημαίνει, κατὰ τὴ γνώμη μας, ὅτι οἱ ἐφήβαρχοι Λ. Ἰνστέιος Γέμελλος καὶ Σίμων γιὸς τοῦ Βιλίστου δὲν ἦσαν ἔφηβοι.⁶⁰ Στὸ ἐπίγραμμα ἀπὸ τὴν ἴδια πόλη τοῦ ἔτους 224/225 μ.Χ. ποὺ ἀνέθεσαν οἱ συνέφηβοι Λικίνιος Ἀριστόβουλος, Λικίνιος Βάσσος καὶ Τ(ίτος) Φλαύιος Ἀντώνιος γιὰ τὸν ἐφήβαρχο Ποσίδιππο, γιὸ τοῦ Ποσίδιππου,⁶¹ ὅπως ἐπισημαίνει ἡ F. Papazoglou, δὲν εἶναι σαφὲς ἂν ἡ ἀνάθεση τοῦ μνημείου ἔγινε ὅταν τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἦσαν ἔφηβοι, ἢ ἀργότερα ὅταν ἓνας ἀπὸ αὐτοὺς, δηλαδὴ ὁ Ποσίδιππος, ἔγινε ἐφήβαρχος.⁶²

Στοὺς δύο καταλόγους ἀπὸ τὴ Βέροια στοὺς ὁποίους ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν ἐφήβων καὶ οἱ ὅποιοι χρονολογοῦνται στὸ 177/178 μ.Χ. καὶ στὸ β' τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. ἀντίστοιχα τὰ ὀνόματα τῶν ἐφηβάρχων δὲν ἀναγράφονται μεταξὺ τῶν ἐφήβων.⁶³ Ἡ ἔκφραση ὡστόσο ἐφηβάρχων, ἔδωκα τὰ τοῦ ἐπαγγέλλματος εἰς τὸ ἄλειμμα δην(άρια) Φ (στ. 3-5) ποὺ ἀφορᾷ στὸν ἐφήβαρχο

57. Papazoglou, "Stèles", 238 ἀρ. 4 (= SEG XXXVIII 678, IG X 2 2, 324 II), στ. 9-10.

58. Papazoglou, "Stèles", 236-237 ἀρ. 1 (= SEG XXXVIII 675, IG X 2 2, 323), στ. 7-8. Papazoglou, "Stèles", 240 ἀρ. 7 (= SEG XXXVIII 681, IG X 2 2, 325 II), στ. 69-70. Papazoglou, "Stèles", 240 ἀρ. 8 (= SEG XXXVIII 682, IG X 2 2, 326 II), στ. 72-74.

59. Βλ. σχετικὰ καὶ Σβέρκος (σημ. 56), 57-58 καὶ 70-72.

60. Ἡ ταύτιση τοῦ Μ(άρκου) Ἰνστέιου Γέμελλου μὲ τὸν ἔφηβο τοῦ ἔτους 74/75 μ.Χ. Γέμελλο Εὐβουλίδου (βλ. IG X 2 2, 325, σχόλια στ. 30), δὲν μπορεῖ νὰ τεκμηριωθεῖ. Ἀντίθετα, δὲν ἀποκλείεται ὁ ἐφήβαρχος Σίμων Βιλίστου νὰ εἶναι ἀδελφὸς τοῦ ἐφήβου Ζωΐλου Βιλίστου τοῦ ἰδίου καταλόγου (βλ. IG X 2 2, 326, σχόλια στ. 77).

61. Papazoglou, "Stèles", 241-242 ἀρ. 12 (= SEG XXXVIII 686, IG X 2.2, 331).

62. Βλ. σχετικὰ F. Papazoglou, "Stèles", 249. Πιθανότερη φαίνεται, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἡ δεύτερη ἐκδοχή, καθὼς σὲ διαφορετικὴ περίπτωσι καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν ὁ ἐφήβαρχος εἶναι ἔφηβος, θὰ ἀνέμενε κανεὶς οἱ ἀναθέτες τοῦ μνημείου νὰ χαρακτηρίζονται ὡς ἔφηβοι (βλ. ἐνδεικτικὰ τὴν ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Θήρα, IG XII 3, 524). Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ J. Strubbe (σημ. 33), 103 καὶ σημ. 56, ὑπάρχουν ἀρκετὰ παραδείγματα ὅπου πρόσωπα ποὺ χαρακτηρίζονται ὡς συνέφηβοι, δὲν ἀνήκουν πλέον στὴν ἡλικία τῶν ἐφήβων.

63. I.Beroia 135, στ. 8. I.Beroia 136, στ. 3-5.

του ἔτους 177/178 Στάτιο Ἀντίγονο δείχνει, κατὰ τὴν ἄποψή μας, ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ ἔφηβο.⁶⁴ Τὴ διάκριση ἄλλωστε τοῦ ἐφηβάρχου ἀπὸ τοὺς ἐφήβους δείχνει ἐπίσης τὸ γεγονός ὅτι σὲ τρεῖς καταλόγους ἀπὸ τὴν πόλη τοῦ ἔτους 235/236, 251/252 καὶ 255/256 μ.Χ., ἐνῶ τὰ ὀνόματα τοῦ γυμνασάρχου καὶ τοῦ ἐφηβάρχου ἔχουν χαραχθεῖ στὸν κατάλογο, τὰ ὀνόματα τῶν ἐφήβων πιθανότατα σχεδιάστηκαν καὶ χρωματίστηκαν χωρὶς ποτὲ νὰ χαραχθοῦν.⁶⁵ Σύμφωνα μὲ τὸν Π. Μ. Νίγδελης ὁ λόγος γιὰ τὴν ἀπόφαση αὐτὴ συνδέεται πιθανὸν μὲ μέτρα περιορισμοῦ τῶν δαπανῶν τοῦ γυμνασίου.⁶⁶ Ἐὰν ὁ ἐφήβαρχος Τιβέριος Κλαύδιος Ἔτυμος, ὁ ὁποῖος ἀνήγειρε τιμητικὴ ἐπιγραφή γιὰ τὸν διὰ βίου ἀρχιερέα τῶν Σεβαστῶν καὶ ἀγωνοθέτη τοῦ Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων Τιβέριο Κλαύδιο Πειερίωνα γυμνασάρχῃσαντα τὸ β', ἦταν ταυτόχρονα καὶ ἔφηβος δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ.⁶⁷

Οἱ ἐφηβικοὶ κατάλογοι ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη σώζονται σὲ ἀποσπασματικὴ μορφή.⁶⁸ Ἐφήβαρχοι ὡστόσο, οἱ ὁποῖοι ἄσκησαν ἐπίσης τὸ ἀξίωμα τοῦ ἱερέως τοῦ θεοῦ Φούλβου, ἀπαντοῦν σὲ τρεῖς τιμητικὲς ἐπιγραφές ἀπὸ τὴν πόλη.⁶⁹ Πρόκειται γιὰ τὸν Μαρεινιανὸ Φίλιππο νέο, γιὸ τοῦ Μαρεινιανοῦ Φιλίππου (ἱερασά|μενον ἐν τῷ πσ' | σεβαστῶ ἔτει καὶ ἐφήβαρχον | γενόμενον ἐν | τῷ αὐτῶ ἔτει καὶ πολειτάρχην αψ'),⁷⁰ τὸν Φλάβιο Κλ(αύδιο) Μένωνα τὸν καὶ Στρυμόνιν, ἱερασά|μενον καὶ ἀγωνοθετή|σαντα καὶ ἐφηβαρχή|σαντα <ἐν> τῷ ἐνενηκοστῷ

64. Γιὰ τὴ φόρμουλα ἐπιγγεῖλαντο καὶ ἐπέδωκαν βλ. A. Wilhelm, "Inscription aus Pagai", *JÖAI* 10 (1907) 28 (= *Kleine Schriften* II, 1 272), S. Dmitriev, "Notes on Inscriptions from Asia Minor", *EA* 26 (1996) 109 καὶ P. Herrmann, "Epigraphische Notizen 16-17", *EA* 28 (1997) 148 Anm. 11. Πρβλ. καὶ τὴν ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Φιλαδέλφεια, *IGR* IV 1640 = *TAM* V 3, 1474· βλ. σχετικὰ καὶ Strubbe (σημ. 33), 105 καὶ σημ. 67.

65. Π. Μ. Νίγδελης, "Μακεδονικὰ ἐπιγραφικὰ", *ΤΕΚΜΗΡΙΑ* 5 (2000) 132-135 (= *SEG* L 577, LI 802, *Ann. épigr.* 2000, 1302· 2002, 1279, *Bull. épigr.* 2002, 260, 235/236 μ.Χ.), *I. Beroia* 137/138 (251/252, 255/256 μ.Χ.).

66. Νίγδελης (σημ. 65), 134. Βλ. ἤδη καὶ A. Tatakis, *Ancient Beroea. Prosopography and Society* («Μελετήματα» 8· Ἀθήνα 1988) 467.

67. *I. Beroia* 123 (τέλη 1ου αἰ. μ.Χ.).

68. *IG* X 2.1 236-241. Βλ. σχετικὰ καὶ Kennell (σημ. 32), 104.

69. Γιὰ τὸ σύνολο τῶν ἐπιγραφῶν ποὺ ἀφοροῦν στὴ λατρεία τοῦ θεοῦ Φούλβου βλ. *IG* X 2.1, 153-170.

70. *IG* X 2 1, 163 (248-250 μ.Χ.). Γιὰ τὴν ἐπιγραφή βλ. ἐπίσης Π. Ἀδάμ-Βελένη, *Μακεδονικοὶ βωμοὶ. Τιμητικοὶ καὶ ταφικοὶ βωμοὶ αὐτοκρατορικῶν χρόνων στὴ Θεσσαλονίκη, πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας καὶ στὴ Βέροια, πρωτεύουσα τοῦ Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων* (Ἀθήνα 2002) 151-152 ἀρ. 47. Γιὰ τὴν οἰκογένεια βλ. πρόσφατα καὶ Π. Μ. Νίγδελης, *Ἐπιγραφικὰ Θεσσαλονίκεια. Συμβολὴ στὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἱστορία τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης* (Θεσσαλονίκη 2006) 274-276.

δια|κοσιοστῶ σεβ(αστῶ) ἔτ(ε)ι⁷¹ καὶ τὸν Αὐρήλιο Ἰούλιο νέο τὸν καὶ Παντρόπιν, ἱερασάμενον θεοῦ Αὐρηλίου Φούλβου καὶ ἀγωνοθετήσαν|τα καὶ ἐφη|βαρχή-σαντα ἐν τῶ ατ | Σεβαστῶ ἔτει.⁷² Τὴ σύνδεση τῆς λατρείας τοῦ θεοποιημένου Αὐρηλίου Φούλβου Ἀντωνίνου μὲ τὸ γυμνάσιο καὶ τὴν ἀνάληψη τῆς ἱεροσύνης ἀπὸ τοὺς ἐφήβους ὑποστήριξαν οἱ Ch. Edson καὶ L. Robert.⁷³ Ὡστόσο, ἂν καὶ ἡ σύνδεση τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ Φούλβου μὲ τὸ γυμνάσιο θεωρεῖται βέβαιη, σὺς ἐπιγραφὰς ποὺ ἀναφέρθησαν δὲν ὑπάρχει καμία ἐνδειξη ὅτι οἱ ἱερεῖς τοῦ θεοῦ καὶ ταυτόχρονα ἐφήβαρχοι ἦσαν ἔφηβοι.⁷⁴ Πάντως ὁ Μακεδονιανὸς Φίλιππος ἕνα ἔτος μετὰ τὴν ἐφηβαρχία ἀνέλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ πολιτάρχου, τὸ ὁποῖο κατὰ κανόνα ἀναλαμβάνουν ἐνήλικες.⁷⁵ Στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφή γιὰ τὸν Αὐλο Πόντιο Μαρκιανὸ τῶν μέσων τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ἀξιώματα ἀναφέρονται αὐτὰ τοῦ ἐφηβάρχου καὶ τοῦ πολιτάρχου,⁷⁶ ἐνῶ σὺς λοιπὲς ἐπιγραφὰς ἀπὸ τὴν πόλη ὁ ἐφηβάρχος μαρτυρεῖται μετὰξὺ τῶν ἄλλων ἀξιωματούχων.⁷⁷

Στὸν κατάλογο τοῦ ἔτους 180/181 μ.Χ. ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα τὸ ὄνομα τοῦ

71. IG X 2 2, 168 [= Ἀδάμ-Βελῆνη (σημ. 70), 156 ἀρ. 59] (258/259 μ.Χ.). Γιὰ τὸν Φλάβιο Κλ. Μένωνα βλ. καὶ P. M. Nigdelis, “Geminii und Claudii: Die Geschichte zweier führender Familien von Thessaloniki in der Späteren Kaiserzeit”, στό: A. D. Rizakis (ἐπιμ.), *Roman Onomastics in the Greek East. Social and Political Aspects. Proceedings of the International Colloquium organized by the Finnish Institute and the Centre of Greek and Roman Antiquity, Athens 7-9 Sept. 1993* («Μελετήματα» 21· Ἀθήνα 1996) 136.

72. IG X 2.1, 170 [= Ἀδάμ-Βελῆνη (σημ. 70) 148 ἀρ. 37] (269/270 μ.Χ.).

73. Ὁ Ch. Edson, «Macedonica», *HSCP* 51 (1940) 135-136 [πρβλ. J.-L. Robert, *Bull. épigr.* 1946/1947, 139], ταυτίζει τὸ θεὸ Φούλβου μὲ τὸ γιὸ τοῦ αὐτοκράτορα Ἀντωνίνου Εὐσεβοῦς καὶ τῆς Ἀννίας Γαλερίας Φαυστίνας, M. Aurelius Fulvus Antoninus. Ὁ L. Robert, (σημ. 26) 37-42, θεωρεῖ ὡς περισσότερο πιθανὴ τὴν ταύτισή του μὲ τὸν T. Aurelius Fulvus Antoninus, γιὸ τοῦ αὐτοκράτορα Μάρκου Αὐρηλίου καὶ δίδυμο ἀδελφὸ τοῦ Κομμόδου. Τὴν ἄποψη τοῦ Robert ἀκολούθησε τὸ σύνολο τῆς ἔρευνας, βλ. πρόσφατα M. F. Petracchia, “Sulle tracce del “Divus Fulvus” venerato dagli «iuvenes» di Thessalonica”, στό: M. G. Angeli Bertinelli - A. Donati (ἐκδ.), *Misurare il tempo, misurare lo spazio: Atti del colloquio AIEGL-Borghesi 2005*, Faenza 2006, 477-486 = *Ann. épigr.* 2006, 1266. Πρβλ. καὶ Ch. Steimle, *Religion im römischen Thessaloniki. Sakraltopographie, Kult und Gesellschaft 168 v. Chr.-324n. Chr.*, Τυβίγγη 2008, 61-62, 142-156.

74. Βλ. σχετικὰ καὶ Κανατσούλης (σημ. 20), 60.

75. Ἀπὸ τὴν πλούσια γιὰ τοὺς πολιτάρχους βιβλιογραφία βλ. τελευταῖα G. H. R. Horsley, “The Politarchs in Macedonia, and Beyond”, *Mediterranean Archaeology* 7 (1994) [1996] 99-126, *SEG XLIV* 499.

76. IG X 2.1, 199 = Ἀδάμ-Βελῆνη (σημ. 70), 149 ἀρ. 39, στ. 18-20: ἐφηβαρχή[σαντα] | καὶ πολε[ιταρ]|χῆσαντα.

77. Βλ. IG X 2 1, 133 (πρβλ. *SEG XXXVIII* 691), 135.

έφηβάρχου Λυσιμάχου, γιού του Σαβιδιανού, δεν αναφέρεται μεταξύ των έφηβων,⁷⁸ ενώ αυτός του 229/230 σώζεται σε άποσπασματική μορφή.⁷⁹ Ο έφηβάρχος Τι. Κλαύδιος Παριανός του καταλόγου των έφηβων του έτους 146/147 μ.Χ. από το Σισάνι (Όρεστίς) δεν αναφέρεται μεταξύ των έφηβων,⁸⁰ ενώ στην τιμητική έπιγραφή για τον γυμνασίαρχο Δημήτριο, γιό του Περείτου, από τη Λητή δεν αναγράφεται το άξιωμα του έφηβάρχου.⁸¹

Άπό τα παραπάνω προκύπτει ότι στις περιπτώσεις όπου ο έφηβάρχος είναι έφηβος, είτε το όνομά του αναγράφεται και στον κατάλογο των έφηβων, όπως στην περίπτωση του Άντιγόνου, γιού του Νεικομάχου, στην έπιγραφή που δημοσιεύεται άνωτέρω από τα Καλίνδοια, του Φίλωνος, γιού του Παραμόνου, και του Δικαίου, γιού του Πετικίου, από τη Στύβερρα,⁸² είτε δηλώνεται, όπως στην περίπτωση του Μαξίμου, γιού του Διονυσίου, από την ίδια πόλη ότι άσκησε τα καθήκοντά του δι' έπιμελείας του πατρός, ενώ ο ίδιος ήταν έφηβος (έφηβεύσας και αυτός), είτε άκόμα, όπως συμβαίνει στην τιμητική έπιγραφή για τον γυμνασίαρχο Νεικοκλέα, γιό του Φιλώτου, από τα Καλίνδοια ή άναφορά του έφηβάρχου Τρουφωνα, γιού του Άττάλου, έπεται της εισαγωγικής φόρμουλας οί έφηβοι.⁸³ Σχετική ένδειξη ύπάρχει έπίσης όταν ο έφηβάρχος είναι άκόμα πώς (βλ. σελ. 197). Στις λοιπές περιπτώσεις θα πρέπει να υποθέσουμε ότι την έφηβαρχία άναλαμβάνουν πρόσωπα μετά την έφηβεία. Όπου μάλιστα είναι

78. Βλ. άνωτ. σημ.46. Για τα πρόσωπα βλ. Α. Β. Tatakí, *Macedonian Edessa. Prosopography and Onomasticon* («Μελετήματα» 18· Άθήνα 1994) 56 άρ. 191.

79. Δήμιτσας, *Η Μακεδονία*, άρ. 2, J. M. R. Cormack, "Progress report on the greek inscriptions of the trite meris for IG X", *Άρχαία Μακεδονία* 1 (1970) 200-201 άρ. 12 (πίν. 38a) και Tatakí (σημ.78), 41-42 άρ. 88, 47 άρ. 131.

80. *EAM* 187.

81. Χ. Μακαρόνας, "Χρονικά άρχαιολογικά. Άνασκαφαί, έρευναί και τυχαία εύρήματα έν Μακεδονία και Θράκη κατά τα έτη 1940-1950", *Μακεδονικά* 2 (1941-1952) [1953] 619-620 άρ. 42θ (πίν. XIVβ), *Bull.épigr.* 1953, 112 = Β. Μισσηλίδου-Δεσποτίδου, *Έπιγραφές άρχαίας Μακεδονίας* (Θεσσαλονίκη 1997) 56 άρ. 43 (1ος/2ος αί.).

82. Βλ. σχετικά άνωτ. σημ. 39 και 40. Το όνομα του έφηβάρχου αναφέρεται μεταξύ των έφηβων του δευτέρου έτους και στον έφηβικό κατάλογο από την Άπολλωνίδα της Λυδίας, *TAM V* 2, 1204 στ. 1-6; Στεφανηφορούντος και γυμνασιάρχουντος Άπολλωνίου του | Άπολλωνίδου, του δέ αυτού και άλίφοντος τον ένιαυτον έκ τών ίδιων δαπανημάτων, έφηβαρχουντος Άπολλωνίδου του Άπολλωνίου | οί έφηβεύσαντες έπ' αυτών δωρεάν· διετείς μέν | [Άπολλωνίδης Άπολλωνίου] | [ό προγεγραμμένος έφηβάρχος] (150-100 π.Χ.). Για την έπιγραφή βλ. έπίσης Kleijwegt (σημ. 30), 99-100 και Hin (σημ. 50), 149-150.

83. Βλ. άνωτ. σημ. 43 και 37 αντίστοιχα.

δυνατόν νά προσδιορισθεῖ κατὰ προσέγγιση ἡ ἡλικία τους, ὅπως π.χ. στήν περίπτωση τοῦ Φίλωνος, γιοῦ τοῦ Φίλωνος, ἀπό τή Στύβερρα (ἔφηβος τὸ 41-48(?), ἐφήβαρχος τὸ 50/51 μ.Χ.), ἢ ἀκόμα τοῦ Νείκωνος, γιοῦ τοῦ Ἰέρωνος ἀπό τὰ Καλίνδοια, καθὼς καὶ τῶν ἱερέων τοῦ θεοῦ Φούλβου ἀπό τή Θεσσαλονίκη, φαίνεται ὅτι τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἀνήκουν στοὺς νέους.⁸⁴

Ἐάν καὶ μόνον νέα ἐπιγραφικά στοιχεῖα μποροῦν νά συμβάλλουν στὸν καθορισμὸ τῆς ἡλικίας τῶν ἐφηβάρχων καὶ κατ' ἐπέκτασιν στήν ὀριστική λύση τοῦ ἀνωτέρω ζητήματος, ἡ ἀναφορὰ τῆς ἐφηβαρχίας στὶς τιμητικές ἐπιγραφές μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀρχῶν καὶ λειτουργιῶν τῶν τιμωμένων προσώπων εἶναι ἐνδεικτικὴ ὅτι καὶ αὐτὴ ἀποτελοῦσε λειτουργία/ἀρχή.⁸⁵ Ἰδιαίτερα ἐνδεικτικὴ εἶναι μία ἐπιγραφή ἀπό τὴν Ἐφεσο, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ βουλή καὶ ὁ δῆμος τιμοῦν τὸν Τ(ίτο) Πό(πλιο) Οὐῆδιο Μάρκελλο τὸν πρύτανι| καὶ γυμνασίαρχον | καὶ ἐφήβαρχον καὶ | στρατηγὸν καὶ τὰς | ἄλλας ἀρχὰς καὶ λειτουργίας ἄρξαν|τα φιλοτίμως (στ. 6 κέ.).⁸⁶ Ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει καὶ στήν περίπτωση ἄλλων ἀρχῶν καὶ λειτουργιῶν, καὶ ἰδιαίτερα τοῦ γυμνασίου, τὴν ἐφηβαρχία ἀναλαμβάνουν πρόσωπα περισσότερες ἀπὸ μία φορά,⁸⁷ ἐνῶ σὲ κάποιες περιπτώσεις ὁ ἐφήβαρχος ἀναλαμβάνει νά καλύψει μέρος τῶν ἐξόδων ποὺ συνδέονται μὲ τὴν λειτουργία τοῦ γυμνασίου. Σύμφωνα μὲ ἐφηβικὸ κατάλογο ἀπὸ τὴν Πρι-

84. Τὴ σύνδεση τοῦ ἐφηβάρχου τόσο μὲ τοὺς ἐφήβους ὅσο καὶ μὲ τοὺς νέους δείχνει π.χ. μία τιμητικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Τέω, τὴν ὁποία ἀνήγειραν οἱ ἔφηβοι καὶ οἱ νέοι καὶ οἱ μετέχοντες τοῦ γυμνασίου γιὰ τὸν ἐφήβαρχο (ἐφηβαρχήσαντα καλῶς) Αἰσχροῖωνα Μελεάγρου, *CIG* 3085, ὅπως καὶ ἡ τιμητικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Ἰασὸ γιὰ τὸ Μελανίωνα, γιὸ τοῦ Θεοδώρου, στήν ὁποία ἀναφέρεται γιὰ τὸν τιμώμενο, ἀποδειχθεὶς δὲ καὶ ἐφήβαρχος προΐσταται τοῦ γυμνασίου καὶ τῆς τῶν ἐφήβων καὶ νέων εὐκοσμίας κλπ., *I.Iasos* 98 στ. 22-24. Γιὰ ἐπιπλέον παραδείγματα βλ. Kennell (σημ. 32), 107-108. Ἐάν στήν ἔκφραση Ἄδαῖος Εὐημέρου ἐφηβαρχήσας τοῖς νέοις νόμον ἐφηβαρχικὸν στὸν ἐφηβαρχικὸ νόμο ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη (βλ. κατ. σημ. 95) ἡ λέξις *νέοι* χρησιμοποιεῖται ὡς τεχνικὸς ὅρος δὲν μπορεῖ νά διευκρινισθεῖ (τὴν ὑπόδειξη ὀφείλουμε στὸν Π. Μ. Νίγδελη).

85. Στὴν κατεύθυνση αὐτὴ συνηγορεῖ καὶ ἡ φόρμουλα ἐφηβαρχοῦντος τῆς λαμπρότατης μητροπόλεως τῆς Ἀσίας Ἀδριανῆς νεωκόρου φιλοσεβαστοῦ Κυζικηνῶν πόλεως Μάρκου | Αὐρ. Ἀμερίνου, σὲ ἐφηβικὸν κατάλογο ἀπὸ τὴν Κύζικο τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, *CIG* II 3665 (= *IGR* IV 154), στ. 5-8. Βλ. σχετικὰ καὶ Papazoglou, "Stèles", 248 σημ. 46.

86. *SEG* XXXIII 937 (180-192 μ.Χ.). Προβλ. καὶ τὸν ἐφηβικὸν κατάλογο ἀπὸ τὴν Κίω τοῦ ἔτους 108/109 μ.Χ. (*I.Kios* 16), ὅπου ὁ ἐφήβαρχος Σωσικλῆς Δαφιλέως διετέλεσε ἤδη πρῶτος ἄρχων, πολειτάρχης, ἱερεὺς Ἡρακλέους, γυμνασίαρχος καὶ ἀγορανόμος. Γιὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο ἐλληνικὸν κόσμον βλ. Kennell (σημ. 32), 104 κέ.

87. Γιὰ τὴν γυμνασιαρχία βλ. Quass (σημ. 24), 319-320 σημ. 1369 (μὲ παραδείγματα).

ήνη ὁ Εὐφράνωρ, γιὸς τοῦ Εὐφράνωρος, διετέλεσε ἐφήβαρχος γιὰ δευτέρη φορά (ἐφηβαρχοῦντος δὲ τὸ β'),⁸⁸ ἐνῶ στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Ἀπολλωνία τῆς Φρυγίας γιὰ τὸν Αὐρ(ήλιο) Εὐφρημο δηλώνεται ὅτι ἀνέλαβε τὴν ἐφηβαρχία τρεῖς φορές (τρὶς ἐφήβαρχον).⁸⁹ Στὸν κατάλογο ἐφήβων ἀπὸ τὴ Βέρροια τοῦ ἔτους 177/178 μ.Χ. ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἐφήβαρχος Στάτιος Ἀντίγονος συμμετεῖχε στὴ σχετικὴ μὲ τὸ ἄλειμμα δαπάνη δίνοντας τὸ ποσὸ τῶν 500 δηναρίων (ἔδωκα τὰ τοῦ ἐπαγγέλματος εἰς τὸ ἄλειμμα δην(άρια) Φ),⁹⁰ ἐνῶ σύμφωνα μὲ μία τιμητικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Φιλαδέλφεια ὁ Μ. Αὐρ(ήλιος) Διόδωρος β', γιὸς τοῦ Ἀδμήτου, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ἀξιώματα ἀνέλαβε καὶ αὐτὸ τοῦ ἐφηβάρχου τὸ ὁποῖο ἄσκησε εὐσεβῶς καὶ ἐπιφανῶς (στ. 16-18: ἐφη|βαρχήσαντα εὐσεβῶς καὶ ἐπιφανῶς).⁹¹ Πάντως, ὅπως σημειώνει καὶ ὁ J. Strubbe, ἡ ἐφηβαρχία, ὅπως ἐπίσης ἡ γυμνασιαρχία καὶ ἡ πανηγυριαρχία "were merely ceremonial and honorific offices", μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τίς ἀναλαμβάνουν καὶ πρόσωπα πρὶν τὴν ἐνηλικίωση (παῖδες καὶ ἔφηβοι).⁹² Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς πρόκειται γιὰ μέλη ἐπιφανῶν οἰκογενειῶν,⁹³ τὰ ἔξοδα δὲ ποὺ συνεπάγεται ἡ ἀνάληψη τῆς σχετικῆς λειτουργίας καλύπτει ὁ πατέρας ἢ κάποιος ἄλλος συγγενῆς τοῦ ἐφήβου ἢ τοῦ παιδιοῦ.⁹⁴

Στὰ καθήκοντα τοῦ ἐφηβάρχου ἀναφέρεται διεξοδικὰ ὁ ἐφηβαρχικὸς νόμος ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη.⁹⁵ Ὅπως προκύπτει πάντως ἀπὸ τίς ἐκφράσεις ἀνέντα-

88. *I.Priene* 147, στ. 3-6 (3ος αἰ. μ.Χ.).

89. *MAMA IV* 154 (212-250 μ.Χ.).

90. Βλ. ἄνωτ. σημ. 63-64. Βλ. σχετικὰ καὶ Π. Μ. Νίγδελης – Γ. Ἀ. Σουρῆς, *Ἀνθύπατος λέγει. Ἔνα διάταγμα τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων γιὰ τὸ γυμνάσιο τῆς Βερούας* (Θεσσαλονίκη 2005) 86.

91. *SEG XLIV* 961 (= *TAM V* 3, 1495). Βλ. σχετικὰ καὶ Kennel (σημ. 32), 105. Ἡ ἔκφραση ἐπιφανῶς καὶ εὐσεβῶς ἀπαντᾷ σὲ τιμητικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὰ Βάλβουρα γιὰ τὸν ἱερέα τῆς αὐτοκρατορικῆς λατρείας Στέφανο, *SEG XXVIII* 1217 (2ος/3ος αἰ.).

92. Strubbe (σημ. 33), 109.

93. Βλ. σχετικὰ Strubbe (σημ. 33), 108 καὶ Hin (σημ. 50), 149-150.

94. Στὴν τιμητικὴ π.χ. ἐπιγραφή γιὰ τὸν Κόιντο Οὐήδιο Καπίωνα ἀπὸ τὴν Καῦνο ἀναφέρεται μετὰξὺ ἄλλων γυμνασιαρχήσαντά τε καὶ ὑπὲρ τοῦ ἐγγόνου Φλαουίου | Καπίωνος δωρεάν, *I.Kaunos* 318-326 ἀρ. 139 ΠΙc, στ. 6/7. Σὲ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Φιλαδέλφεια ἀνάμεσα στὶς ἄλλες εὐεργεσίες τοῦ Αὐρ(ήλιου) Ἑρμίππου δηλώνεται ἄρξαντα τὴν πρώτην | ἀρχὴν ἐπιφανῶς καὶ τὰς λοιπὰς λειτουργίας ὑπὲρ τε αὐτοῦ καὶ τῶν παιδῶν Νεικήτου καὶ | Ἑρμίππου ἐκτελέσαντα, *TAM V* 3, 1490 (μετὰ τὸ 212 μ.Χ.). Στὸν ἐφηβικὸν κατάλογο ἀπὸ τὴν Ἀπολλωνίδα τῆς Λυδίας, τὰ ἔξοδα γιὰ τὸ ἄλειμμα τῶν ἐφήβων ἀνέλαβε ὁ πατέρας τοῦ γυμνασίου καὶ ταυτόχρονα ἐφήβου Δαμονίκου τοῦ Δημητρίου, *TAM V* 2, 1203, στ. 17-18: ἀλίφοντος δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ Δημητρίου τοῦ Δαμονίκου | τοῦ πατρὸς αὐτοῦ δι' ὅλης τῆς ἡμέρας τὸ τρίτον. Βλ. σχετικὰ καὶ Strubbe (σημ. 33), 105.

95. *Bull.épiggr.* 1987, 704 und Gauthier-Hatzopoulos (σημ. 20), 161-162 σημ. 3:

ξε(ν) τούς ἐφήβους ἢ ἀνέταξεν τούς ἐπ’ αὐτῶ γενομένους ἐφήβους στοὺς καταλόγους τῶν ἐτῶν 87/88, 90/91, 107/108, 116/117, 121/122 ἀπὸ τῆ Στύβερρα, κατὰ τὰ ὁποῖα τὰ ἔξοδα γιὰ τὴν προμήθεια τοῦ λαδιοῦ καλύφθηκαν ἀπὸ τὴν δωρεὰ τοῦ Μ. Οὐεττίου Φίλωνος (ἀλειφούσης τῆς πόλεως ἐκ τῶν ὑπὸ Μ. Οὐεττίου Φίλωνος δεδομένων δηναρίων),⁹⁶ στὶς κύριες ἀρμοδιότητες τοῦ ἐφηβάρχου ἦταν ἡ ἀπογραφή τῶν κατ’ ἔτος ἐφήβων, τὴν ὁποῖα στοὺς προηγούμενους χρονικὰ καταλόγους μαζί με τὴν προμήθεια λαδιοῦ ἀνελάμβαναν οἱ γυμνασίαρχοι.⁹⁷

6. Οἱ ἔφηβοι

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές τῶν Καλινδοίων πρωτοστάται μαρτυροῦνται στοὺς ἐφηβικούς καταλόγους ἀπὸ τῆ Στύβερρα,⁹⁸ καθὼς ἐπίσης στὸν ἐφηβικὸν κατάλογο τοῦ 221 μ.Χ. ἀπὸ τὴν Ὀδησσό.⁹⁹ Ἄν ὁ πρωτοστάτης Φιλώτας Φιλώτου τῆς ἐπιγραφῆς ποὺ δημοσιεύεται ἐδῶ (στ. 6/7) ταυτίζεται με τὸν ὁμόνυμο ἐπιμελητὴ τῆς ἐπιγραφῆς (στ. 7/8) δὲν μπορεῖ νὰ ἐξακριβωθεῖ. Πάντως οἱ ἐπιμελητὲς Χαιροφάνης τοῦ Κρίτωνος, Νείκων τοῦ Δασείλου, Μένανδρος τοῦ Ἐρωτος καὶ Τειμοκράτης τοῦ Τειμοκράτους ποὺ ἀπαντοῦν στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφή γιὰ τὸν γυμνασίαρχο Νεικοκλέα, γιὰ τοῦ Φιλώτου, ἀναφέρονται στὴν ἴδια ἐπιγραφή καὶ μεταξὺ τῶν ἐφήβων,¹⁰⁰ γεγονός ποὺ δὲν ἀποκλείει τὴν πιθανότητα ὁ πρωτοστάτης Φιλώτας, γιὰ τοῦ Φιλώτου, νὰ ὑπῆρξε ταυτόχρονα καὶ ἐπιμελητῆς.

Ὅπως ἐπισημαίνουν οἱ Μ. Β. Χατζόπουλος καὶ Λ. Δ. Λουκοπούλου “la formule δι’ ἐπιμελητῶν τῶν δεινῶν indique sans doute les responsables de la matérialisation d’une décision votée par l’ensemble des éphèbes”.¹⁰¹ Τὴν παρου-

⁹⁶ Ἐτους Ε καὶ Κ καὶ Ρ | Ἀδαῖος Εὐημέρου ἐφηβαρχήσας | ταῖς νέους νόμον ἐφηβαρχικόν. | Ὁ ἐφηβαρχος ἐπιμελείσθω τῶν ἐφήβων καὶ τᾶλλα ποιείτω κατὰ τὸν νόμον, | κύριος δὲ ἔστω καὶ ζημιῶν τὸν ἀτακτοῦντα μέχρι ἑκατὸν δραχμῶν, | προσαπογραφέσθω δὲ τοὺς ἐν ἡλικίᾳ ὄντας πάντας καὶ μήπω ἐφηβευκότης ἐκ τῆς ἀπογραφῆς τῶν παίδων.

96. Papazoglou, “Stèles”, 240/241 Nr. 7-11, *SEG XXXVIII* 681-685 (= *IG X 2 2*, 325 II, III, 326 II, 327-328).

97. Papazoglou, “Stèles”, 248, Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches II*, 366 σημ. 5. Πρβλ. καὶ τὴν ἔκφραση τοὺς ἐφηβεύσαντες ἐνεχάραξεν στὸν κατάλογο ἀπὸ τῆ Βέροια, *I. Beroia* 136 (β’ τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.).

98. Papazoglou, “Stèles”, 236-241 (= *SEG XXXVIII* 675-686, *IG X 2 1*, 323-328) καὶ *SEG XLII* 580 app.cr. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι δύο εἶναι οἱ πρωτοστάται στοὺς καταλόγους τῶν ἐτῶν 41-48 (?), 50/51 καὶ 116/117 μ.Χ.

99. *IGBulg I*² 47 bis.

100. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches I*, 87-90 K9 (= *SEG XLII* 580), στ. 5-8, 12, 28, 35, 50.

101. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches II*, 367.

σία τῶν ἐπιμελητῶν ἐδῶ δικαιολογεῖ ὅπως ὅποτε ὁ τιμητικὸς χαρακτήρας τῆς ἐπιγραφῆς.¹⁰² Ἡ ἔκφραση δι' ἐπιμελητῶν ἢ ἐπιμεληθέντος τοῦ δεινός ἀπαντᾷ καὶ σὲ ἄλλες τιμητικὲς ἐπιγραφὲς ἀπὸ τῆ Μακεδονίας γιὰ νὰ δηλώσει τὰ πρόσωπα ποὺ ἀνέλαβαν τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ μνημείου.¹⁰³ Ἐνδεικτικὰ νὰ ἀναφερθεῖ ἡ τιμητικὴ γιὰ τὸν μέγαν γυμνασίαρχον Μάνιον Σαλάριον Σαβεινὸν ἐπιγραφὴ τοῦ ἔτους 121/122 μ.Χ. ἀπὸ τῆς Ἀθητῆς, ἡ ὁποία ἀνηγέρθη διὰ ἐπιμελητῶν Περεΐτα τοῦ Φίλας τοῦ καὶ Βησίου καὶ Ἡρώδου τοῦ Βεΐθους.¹⁰⁴

Οἱ ἔφηβοι καταγράφονται ὑπὸ τὸν τίτλο οἱ ὑπογεγραμμένοι ἔφηβοι. Ἡ ἴδια ἔκφραση ἀπαντᾷ καὶ στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τοὺς γυμνασίαρχους Τ(ίτο) Φλάουιο Ἀνδρόνικο καὶ Τ(ίτο) Φλάουιο Ἀπολλώνιο ἀπὸ τὴν ἴδια πόλη, ἐνῶ ἡ ἔκφραση οἱ ἔφηβοι χρησιμοποιεῖται στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸ γυμνασίαρχο Νεικοκλέα γιὸ τοῦ Φιλώτου.¹⁰⁵ Ἀκέραια σώζονται τὰ ὀνόματα δεκατεσσάρων ἐφήβων, ἐνῶ διατηροῦνται τὰ πατρώνυμα ἄλλων δύο. Ὅλοι προσδιορίζονται μὲ τὸ ἑλληνικὸ σύστημα ὀνοματοθεσίας (ὄνομα + πατρώνυμο). Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ πιθανότατα ὁ ἔφηβος τοῦ στ. 19, ὁ ὁποῖος φέρει πιθανότατα *tria nomina*, ἐκ τῶν ὁποίων σώζεται τὸ *cognomen* Φίρμος καὶ ἐνδεχομένως οἱ ἔφηβοι τῶν στ. 20 καὶ 21.¹⁰⁶ Τὸ παρωνύμιο (*supernomen*) Μᾶρκος φέρει ὁ ἔ-

102. Πρβλ. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 367.

103. Βλ. σχετικὰ καὶ Κανατσούλης (σημ. 20), 64 σημ. 4. Πρβλ. ἐνδεικτικὰ *EAM* 35–37, 188 καὶ *I.Beroia* 106: ἐπιμεληθέντος Δέκμου Ποπλικίου Φιλώτου (2ος αἰ. μ.Χ.), 499: ἐπιμε[λ]ηθέντος τῆς ἀναστά[σεως] Ἰουλιανοῦ | Μενάνδρου.

104. M. Tod, “Macedonia. VI. Inscriptions”, *ABSA* 23 (1918–1919) 72–81 ἀρ. 7 = *SEG* I 276 καὶ Μισαηλίδου–Δεσποτίδου (σημ. 81), 57 ἀρ. 44, στ. 19–20.

105. Στις λοιπὲς ἐπιγραφὲς ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ἀπαντοῦν οἱ ἀκόλουθες εἰσαγωγικὲς φόρμουλες: οἱ ἔφηβοι: Μακαρόνας (σημ. 81), 618–619 ἀρ. 420 (Ἀθητῆς, 1ος/2ος αἰ.). ἔφηβοι οἱ ὑπογεγραμμένοι: *EAM* 187 (Σισάνι/Ορεστίας, 146/147 μ.Χ.), Δήμιτσας, Ἡ Μακεδονία, ἀρ. 2 (Ἐδεσσα, 229/230)· ἔφηβοι οἶδε: *I.Beroia* 135 (177/178 μ.Χ.). ὀνόματα ἐφήβων: Papazoglou, “Stèles”, 238–240 ἀρ. 5–6 (= *SEG* XXXVIII 679–680, *IG* X 2 2, 325 I, 326 I, Στύβερα, 74/75 μ.Χ.). [οἱ ἐφηβ]εῦσαντες ἐν τῷ η[λ]σ | [Σεβ. τῶ] καὶ δντ' ἔτει: *IG* X 2 1, 236 (Θεσσαλονίκη, 206/207 μ.Χ.). Πρβλ. καὶ τὶς ἐκφράσεις οἶδε ἢ/ἐφήβουσαν: *I.Delos* 2594 (133/132 π.Χ.), *I.Iasos* 269–284, *IGR* IV 154 (Κύζικος)· ἐφήβουσαν: *I.Ikaria* 2 (1ος αἰ. μ.Χ.)· οἱ ἐφήβουσαντες: *I.Priene* 160· ἠφήβουσαν οἱ ὑπογεγραμμένοι: *IG* VII 1669 (Πλαταιαί, αὐτ. ἐποχῇ)· οἶδε ἐνεκρίθησαν ἔφηβοι: H. Malay, *Researches in Lydia, Mysia and Aiolis*, *ETAM* 23 (Βιέννη 1999) 25–26 ἀρ. 5 = *SEG* XLIX 1776 (Στρατονεία, 47/46 π.Χ.)· οἱ ἐνεκρίθεντες ἔφηβοι: *IGBulg* I² 14 καὶ *IGBulg* V 5007 (Διονυσόπολις, μετὰ τὸ 212 μ.Χ.) καὶ Malay, ὁ.π. σ. 26 σημ. 19 (μὲ παραδείγματα)· ἔφηβοι: *SEG* LII 385–386 (Μεσσόνη, 177 μ.Χ. καὶ 2ος αἰ. μ.Χ.), *SEG* XLVI 2207 (Κυρῆνη, 172–175 μ.Χ.).

106. Γιὰ τὴν ῥωμαϊκὴ παρουσία στὰ Καλίνδοια βλ. L. Loukopoulou, “The Fortunes of the Roman Conventus of Chalcidice”, στό: A. D. Rizakis (ἐκδ.), *Roman Onomastics in the*

φηβος Ἀσκληπιόδωρος, γιὸς τοῦ Ἀσκληπιοδώρου (στ. 15).¹⁰⁷ Για τὴ δήλωση τῆς ὁμωνυμίας πατέρα καὶ γιοῦ χρησιμοποιεῖται ἐδῶ τὸ σύμβολο >. ¹⁰⁸ Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ στὴν πρωϊμότερη χρονολογικὰ ἐπιγραφή, δηλαδὴ τὴν τιμητικὴν γιὰ τὸ γυμνασίαρχο Νεικοκλέα Φιλώτου, μαρτυροῦνται ἔφηβοι οἱ ὅποιοι φέρουν τὸ ἴδιο ὄνομα μὲ τὸν πατέρα τους,¹⁰⁹ τὸ σύμβολο τῆς ὁμωνυμίας πατέρα καὶ υἱοῦ χρησιμοποιεῖται μὲ μεγάλη συχνότητα στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφή γιὰ τὸν Τίτο Φλάουιο Ἀπολλώνιο.¹¹⁰ Τῆ μορφῆ) ἔχει τὸ σύμβολο τῆς ὁμωνυμίας στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφή γιὰ τὸ γυμνασίαρχο Δημήτριο Περεῖτου ἀπὸ τῆς Λητῆ,¹¹¹ στοὺς ἐφηβικοὺς καταλόγους ἀπὸ τῆς Στύβερρα, σὲ κατάλογο ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 1ου/2ου αἰ. μ.Χ. καθὼς καὶ σὲ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν ἴδια πόλιν.¹¹²

Greek East. Social and Political Aspects. Proceedings of the International Colloquium organized by the Finnish Institute and the Centre of Greek and Roman Antiquity, Athens 7-9 Sept. 1993 («Μελετήματα» 21· Ἀθήνα 1996) 143-147, *Bull.épigr.* 1997, 398, *Ann.épigr.* 1996, 1372 καὶ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 347-360. Δὲν ἀποκλείεται ὡστόσο τὸ ὄνομα Φίρμος νὰ ἀποτελεῖ ἐδῶ *supernomen* (βλ. σημ. 107). Τὸ ἴδιο θὰ μπορούσε ἐπίσης νὰ ἰσχύει καὶ στὴν περίπτωση τῶν ἐφήβων τῶν στ. 20 καὶ 21.

107. Πρβλ. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 87-90 K9 (= *SEG* XLII 580), στ. Β 31: Θεόδοτος Θεοδότης ὁ καὶ Μάξιμος· 91-93 K11 (= *SEG* XLII 582), στ. 23: Ἴερων > ὁ καὶ Ζώσιμος· Βλ. σχετικὰ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 263 καὶ 339.

108. Βλ. F. Papazoglou, “Notes sur la formule onomastique dans la Macédoine romaine. À propos de la «Prosopographie Macédonienne» de D. Kanatsoulis”, *ŽAnt* 5 (1955) 360-362, R. Körner, *Die Abkürzung der Homonymität in griechischen Inschriften* (Βερολίνο 1961) 97 (μὲ μόνο τὸ παράδειγμα ἀπὸ τῆς Στύβερρα) und *IG* X 2 2, 325 app.cr.

109. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 87-90 K9 (= *SEG* XLII 580): Νεῖκων Νεῖκωνος (στ. 27), Δημήτριος Δημητρίου (στ. 37, 58), Τειμοκράτης Τειμοκράτου (στ. 50), Ἀρτέμων Ἀρτέμωνος (στ. 57), Ἀνδρόνικος Ἀνδρονείκου (στ. 86).

110. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 91-93 K11 (= *SEG* XLII 582), στ. 11: Καρβερένθης > τοῦ Παραμόνου, στ. 19: Ζώσιμος > τοῦ Κότυος, στ. 23: Ἴερων > ὁ καὶ Ζώσιμος, στ. 27: Ἀπολλώνιος >, στ. 31: Διοσκουρίδης >, στ. 35: Διοσκουρίδης >, στ. 37: Βοῦρις >, στ. 44: Διοσκουρίδης >, στ. 46: Καρσοῦπης >, στ. 48: Βάστος >, στ. 54: Διονύσιος >.

111. Μακαρόνας (σημ. 81), 619-620 ἀρ. 42θ, στ. 8: Παράμονος, στ. 14: Ἀδαῖος).

112. Papazoglou, “Steles” 238-239, no 5 = *SEG* XXXVIII 679, *IG* X 2.2, 325 I στ. 27, 33, 56 (Στύβερρα, 74/75 μ.Χ.). Για τὴ Θεσσαλονίκη βλ. *IG* X 2 1, 243 καὶ *SEG* XXXVI 645 = Em. Voutiras, στό: G. Despintis – Th. Stefanidou-Tiveriou – Em. Voutiras, *Catalogue of Sculpture in the Archaeological Museum of Thessaloniki* (Θεσσαλονίκη 1997) 81-82, ἀρ. 59 (2ος αἰ. μ.Χ.). Ἡ ὁμωνυμία δηλώνεται ἐπίσης στὶς ἐπιγραφὰς τῆς Θεσσαλονίκης μὲ τὰ σύμβολα > καὶ }· βλ. σχετικὰ *IG* X 2 1, 68/69 καὶ Νίγδελης (σημ. 70), 381-382, σημ. 97. Τῆ μορφῆ < ἔχει τὸ σύμβολο στοὺς ἐφηβικοὺς καταλόγους ἀπὸ τῆς Μεσσήνης· βλ. *SEG* LII

Ἡ συχνότητα μὲ τὴν ὁποία ἀπαντοῦν τὰ ὀνόματα τῆς ἐπιγραφῆς στὴν προσωπογραφία τῶν Καλινδοίων δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἐξακριβωσὴ συγγένειας μεταξὺ τῶν προσώπων.¹¹³ Ἡ ὑπόθεσις π.χ. ὅτι οἱ ἔφηβοι οἱ ὅποιοι φέρουν τὸ ἴδιο πατρώνυμο Κότυς (στ. 17-18 I), ὅπως καὶ οἱ Θεόφιλος Ἀντιγόνου καὶ Φίλητος Ἀντιγόνου (στ. 16-17 II) εἶναι ἀδελφία, ἂν καὶ δὲν μπορεῖ νὰ τεκμηριωθεῖ, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ. Στούς ἐφηβικοὺς καταλόγους ἀπὸ τὴ Στύβερρα ἔφηβοι οἱ ὅποιοι εἶναι ἀδελφία προσδιορίζονται συνήθως μὲ τὴ φόρμουλα *ὁ δεῖνα καὶ δεῖνα οἱ δεῖνος*.¹¹⁴ Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ στὸν ἐφηβικὸν κατάλογο τοῦ ἔτους 180/181 μ.Χ. ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα.¹¹⁵ Στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφή γιὰ τὸν γυμνασίαρχο Νεικοκλέα, γιὸ τοῦ Φιλώτου, οἱ Λ(ούκιος) Ἰούλιος Κέλερ καὶ Γ(άιος) Ἰούλιος Πρόκλος προσδιορίζονται ὡς Κέλερος υἱοί,¹¹⁶ ἐνῶ οἱ γιοὶ τοῦ Διοσκουρίδου ἀπαντοῦν στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφή γιὰ τὸν γυμνασίαρχο Τ(ίτον) Φλάουιον Ἀπολλώνιον μὲ τὴν διατύπωση Ταρουσίνας Διοσκουρίδου ἀδελφὸς Μιήζεις.¹¹⁷ Πάντως ἡ παρουσία ἀδελφῶν στοὺς ἴδιους καταλόγους ἐφήβων ἀποτελεῖ σύνηθες φαινόμενο. Μὲ βάση ἕναν ἐφηβικὸν κατάλογο ἀπὸ τὴν Ἰκαρία ὅπου τέσσερις ἔφηβοι φέρουν τὸ πατρώνυμο Μανδραπότου καὶ πέντε τὸ μητρώνυμο Χαριέσσης, ὁ N. Kennel διατύπωσε τὴν ἄποψιν ὅτι στίς μικρὲς πόλεις ἡ ἐφηβεία δὲν λειτουργοῦσε σὲ σταθερὴν βάση καὶ ὅτι οἱ κατάλογοι συντάσσονταν ὅταν ὑπῆρχε ἱκανὸς ἀριθμὸς ἐφήβων.¹¹⁸ Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Ἄ. Χανιώτης, “the participle ἐφηβαρχοῦντος (L.4) shows that all these young men served in one and the same year”.¹¹⁹ Καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτῆ, ὅπως ἄλλωστε καὶ στίς

385, στ. 9-11, 18 (177 μ.Χ.), 386, στ. 12-13 (2ος αἰ. μ.Χ.): βλ. σχετικὰ Körner (σημ. 108), 90. Τὸ σύμβολο – χρησιμοποιεῖται στὸν κατάλογο ἐφήβων ἀπὸ τὴν Ἰκαρία (1ος αἰ. μ.Χ.), *I. Ikaria* ἀρ. 2 (σχόλια στὸ στίχο 8).

113. Βλ. σχετικὰ καὶ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 335-337.

114. Βλ. σχετικὰ Papazoglou, “Stèles”, 243 σημ. 30 καὶ F. Papazoglou, *ŽAnt* 36 (1986) 129. Πρβλ. Papazoglou, “Stèles”, 237 ἀρ. 3 (= *SEG XXXVIII* 677, *IG X* 2 2, 324 III), στ. 16-17: Φίλιππος | Λούκιος Παραμόνου.

115. Βλ. ἐνδεικτικὰ ἄνωτ. σημ. 46: Ἀλέξανδρος καὶ Εἰούλιος οἱ Μαρκίας (στ. 8), Παράμονος καὶ Ἰούλις καὶ Ἀκύλας οἱ Ἰουλίου | Γάιος καὶ Παράμονος οἱ Γαῖου (στ. 16-17). Γιὰ τὰ πρόσωπα βλ. Tatakis (σημ. 78), s.v.

116. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 87-90 ἀρ. K9 (= *SEG XLII* 580), στ. 24-25.

117. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 91-93 ἀρ. K11 (= *SEG XLII* 582), στ. 62-63. Βλ. σχετικὰ καὶ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 338.

118. *I. Ikaria* ἀρ. 2, ἰδιαίτερα σ. 29/30 (37/38 ἢ 82/83 μ.Χ.).

119. *SEG XLIII* 888 (σ. 163).

πόλεις τῆς Μακεδονίας, ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἄποψη τῆς F. Papazoglou, σύμφωνα με τὴν ὁποία “l’âge d’entrée à l’éphébie n’était pas strictement fixé”.¹²⁰

Ἄδιευκρίνιστη εἶναι καὶ ἡ σχέση τοῦ γυμνασίου Κρηνία Φιλώτου με τὸν πρωτοστάτη καὶ ἐπιμελητὴ τῆς ἐπιγραφῆς Φιλώτα Φιλώτου.¹²¹ Οἱ Μ. Β. Χατζόπουλος καὶ Λ. Δ. Λουκοπούλου θεωροῦν πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ πρωτοστάτης Κρηνίας, γιὸς τοῦ Φιλώτου, εἶναι ἀδελφὸς τοῦ γυμνασίου Νεικοκλέα Φιλώτου καὶ τοῦ ἐφήβου τῆς ἴδιας ἐπιγραφῆς Γοργία Φιλώτου.¹²² Μὲ δεδομένη ὡστόσο τὴν ἰδιαίτερα συχνὴ χρῆση τοῦ ὀνόματος Φιλώτας στὴν προσωπογραφία τῶν Καλινδοίων, ἡ ὑπαρξὴ συγγένειας μεταξὺ τῶν προσώπων ποὺ ἀναφέρονται στὸν κατάλογο δὲν μπορεῖ νὰ ἐξακριβωθεῖ.

7. Ὄνόματα

Ἡ πλειονότητα τῶν ὀνομάτων ποὺ ἀναφέρονται στὸν κατάλογο τῶν ἐφήβων ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων καὶ εἶναι ἤδη γνωστὰ στὴν προσωπογραφία τῶν Καλινδοίων.¹²³ Κάποια ἀπὸ αὐτά, ὅπως π.χ. τὰ Ἄντιγος, Λυσίμαχος καὶ Φιλώτας συνδέονται με τὴν παρουσία Μακεδόνων στὴν περιοχὴ.¹²⁴ Μὲ τὴν παρουσία τῶν Μακεδόνων καὶ τὴν ἐπίσημη παραχώρηση ἀπὸ αὐτοὺς τοῦ προνομίου οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ νὰ εἶναι οἱ ἐπώνυμοι τῆς πόλης¹²⁵ συνδέεται ὁπωσδήποτε καὶ τὸ θεοφόρο ὄνομα Ἀσκληπιόδωρος. Ἡ σχετικὰ σπάνια παρουσία τοῦ ὀνόματος στὰ Καλίνδεια κατὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ, ἡ ὁποία δικαιολογημένα προκαλεῖ ἐντύπωση στοὺς Μ. Β. Χατζό-

120. Papazoglou, “Stèles”, 243.

121. Οἱ πρωτοστάται Φίλιππος καὶ Λούκιος Παραμόνου στὸν κατάλογο ἀπὸ τὴ Στύβερρα τοῦ ἔτους 50/51 (βλ. ἀνωτ. σημ.114) εἶναι πιθανότατα τέκνα τοῦ Παραμόνου γιοῦ τοῦ Φιλίππου, ὁ ὁποῖος σύμφωνα με τὸν ἴδιο κατάλογο ἐγλαβὼν κυάθω, ἤλειψεν δρακτῶ, *IG X 2 2*, 324 app.cf.

122. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 320-321.

123. Γιὰ τὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλης βλ. καὶ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 117-122.

124. Ἡ ἐγκατάσταση Μακεδόνων στὰ Καλίνδεια τεκμαίρεται ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ἱερέων τοῦ Ἀσκληπιοῦ, στὸν ὁποῖο ἀπαντᾷ ἡ ἔκφραση [οἶδε] ἱερεῖς ἐγένοντο | [ἄφ’ ο]ῦ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος ἔδωκε Μακεδόσι | Καλίνδεια καὶ τὰ χωρία | τὰ περὶ Καλίνδεια Θαμισρκίαν, Καμακαίαν, Τριποῖτιν, *SEG XXXVI* 626, Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 110-117 ἄρ. K31, στ. 4-10. Βλ. ἐπίσης *SEG XLII* 584, *XLV* 766, *XLVIII* 802. *Bull. épigr.* 1998, 262. Γιὰ τὰ ὀνόματα βλ. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 221-222, 283, 320-321.

125. Βλ. Ἐμ. Βουτυράς, “Ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν ἀρχαία Μακεδονία”, *Ἀρχαία Μακεδονία* 5 (1989) [1993] 251-265 καὶ ἰδιαίτερα 257-258.

πουλο και Λ. Δ. Λουκοπούλου, μόνο ως συμπτωματική θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ.¹²⁶ Τὸ ὄνομα γνωρίζει εὐρύτατη διάδοση τόσο στὴ Μακεδονία, ὅσο και στὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμο,¹²⁷ ἐνῶ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν πόλη εἶναι γνωστὴ και κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους.¹²⁸ Ἰδιαίτερα συχνὰ στὴν προσωπογραφία τῶν Καλινδοίων εἶναι τὰ ὀνόματα Ἰέρων και Νείκων,¹²⁹ ἐνῶ λιγότερες εἶναι οἱ μαρτυρίες ποὺ ἀφοροῦν στὰ ὀνόματα Θεόφιλος και Νεικόμαχος,¹³⁰ ὅπως και στὸ θεοφόρο ὄνομα Ἡράκων.¹³¹ Γιὰ πρώτη φορὰ ἀπαντοῦν στὴν πόλη τὰ ὀνόματα Ἐπιμένης, Νεικόδημος και Φίλητος, εἶναι ὡστόσο γνωστὰ στὴ Μακεδονία και στὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμο ἤδη ἀπὸ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ.¹³² Τὸ ὄνομα Κρενίας, τὸ ὁποῖο στὴ Μακεδονία ἀπαντᾷ μόνον στὰ Καλίνδοια, εἶναι γνωστὸ στὴ Μυτιλήνη, στοὺς Δελφοὺς και ἰδιαίτερα στὴ δυτικὴ Λοκρίδα.¹³³ Τὸ θηλυκὸ Κρινῶ ἀπαντᾷ σὲ μία ἐπιτάφια στήλη ἀπὸ τὴ Βεργίνα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.¹³⁴

Ὅσον ἀφορᾷ στὰ μὴ ἑλληνικὰ ὀνόματα ἰδιαίτερα συχνὰ μαρτυροῦνται στὴν πόλη τὰ ὀνόματα Βεῖθυσ και Κότυς. Τὸ πρῶτο ἀποτελεῖ “un de ces noms autochtones de la Macédoine orientale, qui fut absorbé et assimilé par les Thraces

126. Πρβλ. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 229.

127. Μόνον στὴ Μακεδονία ὑπάρχουν 37 μαρτυρίες τοῦ ὀνόματος: *LGPN* IV s.v. Γιὰ τὴ διάδοσή του στὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμο βλ. και F. Mora, “Nomi teofori e politeismo greco: prospettive di ricerca”, στό: G. Sfameni Gasparro (ἐκδ.), *Ἀγαθὴ ἐλπὶς. Studi storico-religiosi in onore di Ugo Bianchi* (Ρώμη 1994) 179.

128. Σισμανίδης “Λατρεία”, 185 ἀρ. 49.

129. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 202, 204, 264, 293.

130. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 202, 204, 264, 293.

131. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 202, 262. Γιὰ τὸ ὄνομα βλ. O. Masson, “L’onomastique de l’ancienne Byzance (épitaphes et monnaies)”, *EA* 23 (1994) 140 = *OGS* III 209, J. M. Fossey, “Ἡράκων”, *Boeotia Antica* 5 (1997) 71-90, *I. Byzantion* 67, *Bull. épigr.* 2001, 308 και πρόσφατα P. M. Fraser, “The Ptolemaic Garrison of Hermoupolis Magna”, στό: E. Matthews (ἐκδ.), *Old and New Words in Greek Onomastics* (Ὁξφόρδη 2007) 80.

132. *LGPN* I-IV s.v. Γιὰ τὸν ἰδιαίτερα προσφιλὴ χαρακτῆρα τοῦ ὀνόματος Φίλητος κατὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ βλ. H. Solin, “Zur Geschichte der Namensippe φίλος in der antiken Anthroponymie”, στό: M. Peachin (ἐκδ.), *Aspects of Friendship in the Graeco-Roman World. Proceedings of a conference held at the Seminar für Alte Geschichte, Heidelberg on 10-11 June, 2000* (Portsmouth 2001) 59.

133. *LGPN* I s.v., *LGPN* IIIB s.v. Γιὰ τὸ ὄνομα βλ. Fr. Bechtel, *Die historischen Personennamen des griechischen bis zur Kaiserzeit* (Halle 1917, ἀνατ. Hildesheim 1964) 263 και L. Robert, “Noms de Personnes et civilisations grecque. I. Noms de personnes dans Marseille grecque”, *JS* 1968, 197-199 (= *OMS* VII, 141-143).

134. *SEG* XXXV 787: Κρινῶ Ἀδύμου.

avec d'autres éléments onomastiques",¹³⁵ ενώ για τὴ συχνὴ παρουσία τοῦ δευτέρου στὴν περιοχὴ τῶν Καλινδοίων οἱ Χατζόπουλος καὶ Λουκοπούλου θεωροῦν ὅτι εἶναι ἐπίσης ἐνδεικτικὴ "une origine autochtone".¹³⁶ Τὸ ὄνομα Βένζης, ἀπὸ τὴ θρακικὴ θεότητα Βενδῖς, ἀπαντᾷ μία ἀκόμα φορὰ στὴν προσωπογραφία τῶν Καλινδοίων.¹³⁷ Γνωστὸ κυρίως στὴν ἀνατολικὴ Μακεδονία εἶναι τὸ "προελληνικό" ὄνομα Μέστος (ἐδῶ ὡς πατρώνυμο τοῦ ἐφήβου Βεΐθους).¹³⁸ Τρεῖς ἔφηβοι στὰ Καλίνδοια φέρουν τὸ ὄνομα Μέστεις,¹³⁹ ἐνῶ στὴ λοιπὴ Μακεδονία καὶ Θράκη ἀπαντοῦν οἱ τύποι Μέστα (θγλ.), Μέστας, Μέστης, Μέστυς, Μεστύλας/ης/ος καὶ τὰ σύνθετα Μεστίκενα, Μεστίκενθος, Μεστούπορις, Μεστυπαίβης.¹⁴⁰ Τὸ ὄνομα Τράλεισος, τὸ ὁποῖο φέρει ὁ πατέρας τοῦ ἐφήβου Ἄντιγόνου, εἶναι, ἐξ ὧν γνωρίζουμε, ἄγνωστο ἀπὸ ἀλλοῦ. Ὡστόσο, στὰ Καλίνδοια, ὅπως καὶ σὲ ἄλλες πόλεις τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης μαρτυρεῖται τὸ ὄνομα Τράλ(ε)ις.¹⁴¹ Τὸ ἴδιο ὄνομα φέρουν ἐπίσης κάποιος θρακικῆς καταγωγῆς στρατιώτης καὶ ἓνας ἄγνωστης προέλευσης δοῦλος στὴν Ἀθήνα,¹⁴² ἐνῶ γνωστὸ εἶναι στὴ Θάσο, τὴν Εὐβοία, τὴν Κρήτη, τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴ Ρώμη.¹⁴³ Γνωστὰ εἶναι ἐπίσης τὰ σύνθετα Τραλικεῖλας, Τραλίπορις, Τραλι-

135. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 232-233, F. Papazoglou, "Stèles anthropomorphes et amorphes de Pélagonie", *ŽAnt* 27 (1977) 146-147, τῆς ἰδίας, "Structures", 166-167, καὶ H. Solin, "Thrakische Sklavennamen und Namen Thrakischer Sklaven in Rom", στό: *Studia in Honorem Georgii Mihailov* (Σόφια 1995) 438-439 (μὲ παραδείγματα τοῦ ὀνόματος ἀπὸ τὴ Ρώμη).

136. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 277-278.

137. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 87-90 K9 (= *SEG* XLII 580) στ. 78: Βένζης Δι<ο>σκουρίδου. Γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ὀνόματος Βενδῖς ὡς ἀνθρωπωνύμιο βλ. O. Masson, "Les noms théophores de Bendis en Grèce et en Thrace", *MH* 45 (1988) 6-12 (= *OCS* II, 605-611). Γιὰ τὸ ὄνομα Βένζης, Masson, *ἰ.π.* 11-12 καὶ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 233.

138. Papazoglou, "Structures", 161-168. Γιὰ τὸ ὄνομα βλ. ἐπίσης Fraser (σημ. 131), 84.

139. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 289-290. Βλ. ἐπίσης Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 109 ἀρ. K30 (= *SEG* XLII 607): ΗΣ ὁ πρὶν Μέστιος.

140. *LGPN* IV, s.v.

141. *LGPN* IV, s.v., Hatzopoulos Loukopoulou, *Recherches* II, 316 καὶ M.-G. Parisaki, *Prosopography and Onomasticon of Aegean Thrace* («Μελετήματα» 49· Ἀθήνα 2007) 255.

142. Βλ. πρόσφατα M. J. Osborne – S. G. Byrne, *The foreign residents of Athens. An Annex to the Lexicon of Greek Personal Names: Attica* (Λουβανίη 1996) 109 ἀρ. 2591 (ca. 3ος αἰ. π.Χ.) καὶ 356 ἀρ. 8083 (405 π.Χ.).

143. *LGPN* I, s.v., S. Minon, "Remarques onomastiques sur l'inscription crétoise de Chamalévri", *ZPE* 160 (2007) 108, *Bull.épigr.* 2008, 441, D. Foraboschi, *Onomasticon Alterum*

πορίσκος, ἢ ἀκόμα Δαλατραλις, Εἰσατραλις, Μουκατραλις κλπ.¹⁴⁴ Πιθανὴ εἶναι ἡ σύνδεση τοῦ ὀνόματος μὲ τὸ ἐθνικὸ Τραλ(λ)εῖς, οἱ ὅποιοι ὑπηρετοῦν ὡς μισθοφόροι στὰ στρατεύματα τῶν βασιλέων τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.¹⁴⁵ Τὰ ρωμαϊκὰ ὀνόματα Μᾶρκος, τὸ ὁποῖο φέρει ὡς *supernomen* ὁ ἔφηβος Ἀσκληπιόδωρος, γιὸς τοῦ Ἀσκληπιόδωρου (στ. 15) καὶ Φίρμος (στ. 19), ἂν καὶ ἀπαντοῦν γιὰ πρώτη φορά στὴν προσωπογραφία τῶν Καλινδοίων, εἶναι ἤδη γνωστὰ στὴ Μακεδονία καὶ στὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμο.¹⁴⁶ Ἄν ἡ ἀνάγνωση τοῦ πατρωνύμου τοῦ ἐφήβου Ἡράκωντος, Λαικίου, εἶναι ὀρθή, πρόκειται πιθανότατα γιὰ ἓνα ἀμάρτυρο μέχρι τώρα *gentilicium* Laecius (γνωστὸ εἶναι τὸ Laecus).¹⁴⁷ Στὴν περίπτωσή αὐτὴ ἡ χρῆση του ὡς προσωπικοῦ ὀνόματος συνδέεται ἀφενὸς μὲ τὴν παρουσία τῆς *gens* Laecia στὰ Καλινδοία καὶ ἀφετέρου μὲ τὴν ὑπαρξὴ μικτῶν γάμων μεταξὺ Ρωμαίων πολιτῶν καὶ *peregrini* ποὺ δὲν ἔχουν τὸ *ius conubii*.¹⁴⁸

Papyrologicum. Supplement al Namenbuch di F. Preisigke (Μιλάνο 1971) s.v., Solin (σημ. 135), 441 (*SEG* XLV 832) καὶ τοῦ ἰδίου, *Die Stadtrömischen Sklavennamen. Ein Namenbuch* (Στουτγάρδη 1996) 610. Βλ. ἐπίσης καὶ O. Masson, “Une question delphique: qui étaient les «Mysiens» de Lilaia?”, *REG* 106 (1993) 166, *SEG* XLIII 223.

144. Βλ. σχετικὰ D. Detschew, *Die thrakische Sprachreste* (Βιέννη 1957) 518-520, *LGPN* IV, 374, D. Dana, “Les noms de facture Thrace dans *LGPN* IV: Les noms fantômes et d’autres corrections”, *ZPE* 157 (2006) 133, 135.

145. Βλ. σχετικὰ L. Robert, “Notes d’épigraphie hellénistique”, *BCH* 59 (1935) 425-427 (= *OMS* I 182-184), E. Polaschek, *RE* VI A, 2 (1937) 2091-2093 ἀρ. 1, M. Launey, *Recherches sur le armées hellénistiques* (Παρίσι 1949· ἀνατ. 1987) 398-402 καὶ Masson (σημ. 143), 166. Τὸ ἐθνικὸ Τραλ(ε)ῖς μαρτυρεῖται καὶ σὲ ἀναθηματικὴ στὸ Διονύσο ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Δράμας (2ος αἰ. π.Χ.)· βλ. X. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, «Ἀρχαῖος οἰκισμὸς Δράμας. Νέα ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Διονύσου», στὸ: *Ἡ Δράμα καὶ ἡ περιοχή της. Ἱστορία καὶ πολιτισμὸς. Πρακτικὰ Δ’ ἐπιστημονικῆς συνάντησης, Δράμα 16-19 Μαΐου 2002*, Δράμα 2006, 57-72.

146. *LGPN* IV, s.v. Βλ. σχετικὰ καὶ H. Solin, “Latin Cognomina in the Greek East”, στὸ: O. Salomies (ἐκδ.), *The Greek East in the Roman Context. Proceedings of a Colloquium organised by the Finnish Institute at Athens, May 21 and 22, 1999* (Helsinki 2001) 189-202 καὶ κυρίως 196.

147. Γιὰ τὸ *gentilicium* Laecus βλ. W. Schulze, *Zur Geschichte Lateinischer Eigennamen* (Βερολίνο-Ζυρίχη-Δουβλίνο 1966) 586 30, H. Solin-O. Salomies, *Repertorium nominum gentilicium et cognominum Latinorum* (Hildesheim-Zürich-New York 1994²) 100.

148. F. Papazoglou, “Grecs et Romains à Stuberra. Problèmes de romanisation”, *Ἀρχαία Μακεδονία* 4 (1983) [1986] 431-436, A. D. Rizakis, “Anthroponymie et société. Les noms romains dans les provinces hellénophones de l’empire”, στὸ: A. D. Rizakis (ἐκδ.), *Roman Onomastics in the Greek East. Social and Political Aspects. Proceedings of the International Colloquium on Roman Onomastics, Athens, 7-9 Sept. 1993* («Μελετήματα» 21· Ἀθήνα 1996) 22 καὶ Hatzopoulos-Loukopoulou, *Recherches* II, 341-342.